

Türkiye’de Mukayeseli Hukuk Çalışmaları

Tuncay BAŞOĞLU*

I. Bir Araştırma Alanı Olarak Mukayeseli Hukuk

Mukayeseli hukuk çalışmalarının Batı’da XIX. yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkışı ve özellikle aynı yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha yoğun ilgi gören bir araştırma alanı haline gelmesinden beri var olan şey, ağırlıklı olarak tek bir medeniyetin hukuk sistemleri arası mukayeselerdir; bir başka ifadeyle mukayeseli hukuk çalışmaları, -her ne kadar âlemşümul bir kuşatıcılık arzusu ve yönelişi içeren örnekler bulunsa da- esas itibarıyla Batı hukuk gelenekleri, hukuk çevreleri ve sistemleri arasında bir karşılaştırmaya yönelmiştir. Bu haliyle mukayeseli hukuk, -kapsamı, içeriği, yöneldiği gaye gibi açılardan farklılıklar taşısa da- medeniyet içi gördüğü fonksiyon itibarıyla İslam medeniyetindeki “hilaf” ilmine tekabül eder.

Mukayeseli hukukun bir metot mu yoksa bir ilim dalı mı olduğu, konusunun/ alanının ne olduğu, hangi hedeflere yönelmesi gerektiği, mukayesenin hangi ölçülere göre yapılması gerektiği, mukayeseli hukukun diğer hukuk dallarından nasıl temyiz edileceği baştan beri hukukçular arasında tartışmalı bir konudur¹ ve “Mukayeseli hukuk garip bir yaratıktır.”² Mukayeseli hukukun bir ilim dalı mı yoksa mukayese metodunun uygulandığı bir araştırma alanı mı olduğu tartışmasında söylenebilecek husus, aynı medeniyet içi hukuk çevreleri ve sistemleri arası bir karşılaştırmaya yöneldiği sürece hukukun alt disiplinlerinden biri olarak görülebileceği, farklı medeniyetlerin hukuk düşünce ve birikimleri arası bir karşılaştırmaya yöneldiği sürece de bir araştırma alanı olacaktır. Mukayeseli hukukun

* Doç. Dr., Araştırmacı, İSAM.

1 Bu konuyla ilgili yaklaşımlara dair genel bir değerlendirme için bkz. Arzu Oğuz, “Hukukun Bağımsız Bir Alanı Olarak Karşılaştırmalı Hukukun Konusu ve Metodu”, *Milletlerarası Hukuk Araştırma Bülteni*, Prof. Dr. Ergin Nomer’e Armağan, İstanbul 2003, s. 451-507.

2 Bkz. Mathias Siems, “Comparative law is a strange animal”, *Comparative Law*, (UK, Cambridge: Cambridge University Press, 2014), s. 9.

müdevven bir ilim olabilmesi, ancak temel ilke ve kaynakları, mevzu, kapsam ve içerikleri, yöneldikleri gaye ve gördükleri fonksiyon açılarından aynı cins altında toplanabilecek hukuk çevreleri ve sistemlerinin karşılaştırılması halinde söz konusu olur. Öte yandan mukayeseli hukukun alanının bu şekilde sınırlanması, günümüzde giderek daha fazla ihtiyaç duyulan farklı medeniyetlerin hukuk düşünce ve bilimleri arası mukayeseli araştırmaların göz ardı edilmesi riskini taşır.

Mukayeseli hukuk çalışmalarının ortaya çıkışını hazırlayan bir takım sebepler vardır. Felsefi/teorik sebeplerden biri her şeyin yeniden tasarlandığı Fransız İhtilali sonrası dönemde medeniyet içi düşünce birliği ve intizamının sağlanması ihtiyacıdır. Mukayeseli hukuk çalışmalarının XIX. yüzyılda Batı üniversitelerinde ortaya çıkışı, “evrensel değerde bir hukuk anlayışının gözden düştüğü”³ ve hukukun kutsiyetini tamamen yitirerek Hegelci tanrı-devletin yahut modern devletin “rasyonel araçlarından” veya “ideolojik aygıtlarından” biri haline geldiği döneme tekabül ediyordu. Ameli hayatla ilgili önemli bir sebep ise Batılı ulus-devlet modelinin hukuk alanında getirdiği parçalanmanın giderilmesi ve uluslararası ekonominin hukuki engellere takılmaksızın icra edilmesi ve yayılması ihtiyacının karşılanmasıdır. XIX. yüzyıldaki yaklaşım çerçevesinde her biri kendi hakimiyet sahasındaki en üst ve mutlak yetkili makam olan, kendisinin üstünde bir egemen kabul etmeyen ulus-devletler, hukuku da yapan merci durumundaydılar ki bu durum esas itibarıyla hala böyledir. Bu siyasi anlayışı desteklemek üzere hukuk felsefesi alanında da bir değişim meydana gelmiş, mutlak ve tek bir hukukun varlığı idealine dayalı tabii hukuk anlayışı, yerini pozitivist hukuk anlayışı gibi ulus-devlet modeline daha uygun anlayışlara bırakmıştı. Öte yandan ortak bir hukukun ve hukuk anlayışının kalmaması, hem felsefi açıdan hem de hukuk pratiği açısından tabii hukukun bıraktığı boşluğu dolduracak “daha gerçekçi ve ilmî” bir teşebbüsü gerektiriyordu. Ayrıca kapitalist aktörler de hukukun uluslararası ticaretin ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi ve birleştirilmesi yönünde baskıda bulunmaktaydı.

Bundan dolayı mukayeseli hukuk, XIX. yüzyılda ortaya çıktığında daha çok Batılı ulus-devletlerin -her biri müstakil birer hukuk sistemi olarak görülen- mer’î hukukları arası bir karşılaştırmaya odaklanmıştı. Bu bakış açısına göre, geçmiş/ölü medeniyetlere ait hukuk telakkileri ve hukuk bilimlerinin incelenmesi hukuk tarihine bırakıldı. Batı hukukunun temelinde yatması sebebiyle Roma hukukuna hususi bir önem verildi ve hukuk fakültelerinin ders müfredatında kendisine daima bir yer buldu. Bunun yanı sıra halen hayatdar olan, fakat “geri kalmış” medeniyetlerin hukuk sistemleri ancak oryantalist çalışmaların konusu olabilirdi. Nitekim XIX. ve XX. yüzyıllar boyunca fıkıh ve İslam ülkelerinde yürürlükte olan hukuk sistemleri, ağırlıklı olarak oryantalistler tarafından incelendi. Gelişmemiş veya ibtidaî toplumların, âdet ve gelenek olarak varlığını sürdürmekle birlikte, hukuk bilimi ve yazılı hukuk halini almamış hukuk kurallarının incelenmesi de antropolojiye kalmıştı.

3 Bkz. René David, *Çağdaş Büyük Hukuk Sistemleri*, trc. Argun Köteli, İstanbul 1985, s. 12.

Ortaya çıkışından beri mukayeseli hukukun temel gayelerinden biri ve belki de birincisi, artık ortak bir hukukun yokluğunda ortaya çıkan boşluğu doldurarak “hukukun birliğini”, “hukuk sistemlerinin birleştirilmesini veya birbirine yaklaştırılmasını ve uyumlu hale getirilmesini” sağlamaktı. Bu söylemin farklı dönemlerde farklı şekillerde anlaşılrsa da günümüze kadar devam ettiği, ulus ötesi ekonomik faaliyetlerin daima bu gayenin gerisinde yatan önemli faktörlerden biri olduğu söylenebilir. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupa’da demir-çelik birliğiyle temeli atılan ve AET’den AB’ye doğru gelişen süreçte ve nihayet globalleşme denilen gelişmeler çerçevesinde de hukukun birleştirilmesi vurgusu artarak devam etmiştir. Nitekim Soğuk Savaş döneminde kendilerinin kapitalist hukuk sisteminden tamamen farklı bir hukuk sistemine sahip olduklarını iddia eden komünist ülke hukukçularına, Sovyet hukukunun Romalı kökenleri hatırlatılmıştır. AB sürecinde de Avrupa’nın ortak bir hukuk geçmişine sahip olduğu vurgusu yapılmış, mukayeseli hukuk çalışmaları ileride ortaya çıkması düşünülen birleşik devletin hukuki altyapısını tasarlayacak şekilde yönlendirilmiştir. Âdet hukuku (common law) ve Roma-Germen hukuku arasındaki mukayeseli çalışmalara ve ortak geçmişi vurgulayan, bazılarında dinî hukuka/kilise hukukuna vurgu yapan çalışmalara özellikle Avrupa ülkelerinin siyasi hedefleri açısından bakmak gerekir. Bunun yanı sıra dünya harpleri tecrübesinden yola çıkılarak geliştirilen ve bir anlamda tabii hukuk telakkisine geri dönüşü yansıtan insan hakları söylemi ile globalleşme sürecinin, hem hukuk yapımını esas olarak ulus-devletle sınırlayan telakkiler hem de mukayeseli hukuk çalışmaları üzerinde derin etkileri olmuştur. Globalleşme süreci sadece ekonomik etkileri bakımından değil, sosyal etkileri bakımından da mukayeseli hukuk alanını ilgilendirmektedir. Bu süreç, hem farklı din ve medeniyetlerden insanların bir arada yaşama sorunlarını daha görünür kıldığı, hem de dünyanın küçülmesiyle sosyal hareketlilik ve iletişimi tetikleyerek bir arada yaşama sorunlarını hiç olmadığı kadar muazzam boyutlarda ortaya çıkardığı için hususi bir öneme sahiptir.

XIX. ve XX. yüzyıllar boyunca ulus-devletlerin hukuk sistemleri, karşılaştırmayı sağlamak üzere “hukuk aileleri”ne mensubiyetlerine göre tasnif edildiler. Bu durum, zaten dünyanın tamamına yakınında hakimiyet kurmuş olan Batılılar’ın hukuk anlayışı ve hukuk bilimleriyle sınırlı; bu medeniyetin kendi sınırları içinde görülen hukuk sistemlerinin birbiriyle mukayesesi ihtiyacından kaynaklanıyordu. İkinci Dünya Harbi sonrasında hukuk aileleri yaklaşımına dayalı olarak hukuk sistemlerini karşılaştırma yaklaşımı devam etmekle birlikte yukarıda değinilen siyasi ve sosyal değişimin de etkisiyle genel/makro düzeydeki çalışmalarda bir farklılık ortaya çıktı. Artık hukuklar çokluğunun kabulü, Avrupa yahut Batı dışı hukuk telakkilerine veya sistemlerine mukayesede yer verilmesine yol açtı.

Mukayeseli hukuk alanında ABD’de Wigmore’nin *A Panorama of World’s Legal Systems* adlı (West Publishing Co., Saint Paul, 1928) adlı çalışması bir kenara bırakılırsa önemli “makro” çalışmaların İkinci Dünya Harbi sonrasında ortaya çıktığı söylenebilir. Bunlardan biri Arminjon-Nolde-Wolff üçlüsünün yazdığı *Traité de droit comparé* adlı (Paris 1950-51, üç cilt) eser olup, eserin son cildinde Sosyalist (Sovyet), İslam ve Hindu hukuk sistemlerine birer bölüm ayrılmıştır. Benzer bir şekilde René David’in *Les Grands Systèmes de droit contemporains* adlı (Paris 1964) birçok dile tercüme edilen eserinde hayli kısa olmakla birlikte dinî hukuk sistemlerine veya geleneklerine de yer ayrılmıştır. Onun eserinin bir başka hususiyeti, Soğuk Savaş döneminde yazılmış olması hasebiyle dönemin sosyalist yönetimlerini dikkate alarak sosyalist hukuk anlayışına uzunca bir bölüm ayırmasıdır. Bu alandaki önemli eserlerden biri de Jean Leontin Constantinesco’nun *Rechtsvergleichung* ve *Traité de droit comparé* adlarıyla Almanca ve Fransızca olarak yayımlanan ve birçok dile çevrilen üç ciltlik eseridir.⁴ Bu alanla ilgili önemli eserlerden bir diğeri Konrad Zweigert ve Hein Kötz’e ait *Einführung in die Rechtsvergleichung* adlı çalışmadır (Tübingen: Mohr, 1969-1971, 1984, 1996; İngilizce tercümesi: *An Introduction to Comparative Law*, trc. Tony Weir, Amsterdam 1977, Oxford University Press 1987, 1998). Bu eserde de Batı dışı hukuk sistemlerine kısa bir yer ayrılmış ve Çin, Japon, İslam ve Hindu hukuk sistemleri kısaca tanıtılmıştır.⁵ Konrad Zweigert, ayrıca 17 ciltlik *International Encyclopedia of Comparative Law* adlı ansiklopedinin hazırlanmasına da öncülük etmiş ve baş editörlüğünü üstlenmiştir. Bunların yanısıra alanla ilgili önemli çalışmalar arasında başta *Legal Transplants: An Approach to Comparative Law* (Charlottesville: University Press of Virginia, 1974) olmak üzere Alan Watson’un eserleri ile Esin Örucü’nün *Enigma of Comparative Law: Variations on a Theme for the Twenty-First Century* (Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2004) adlı eseri zikredilebilir. Batı’daki bu çalışmalardan René David’in eseri hariç diğerleri Türkçe’ye çevrilmemiştir.

Mukayeseli hukuk alanında daha Soğuk Savaş döneminde başlayan, ulus-devlet anlayışına odaklı hukuk aileleri yaklaşımından farklılaşarak çok merkezli ve çok medeniyetli bir dünyanın varlığının kabulünden yola çıkan bir yaklaşım da vardır. Bu çerçevede vurgu hukuk ailelerinden veya çevrelerinden hukuk geleneklerine doğru kaymıştır ve aynı zamanda dinin hukuk üzerindeki etkisini dikkate alan çalışmalar yapılmıştır. Bu tür çalışmaların en önemlisi H. Patrick Glenn’e ait *Legal Traditions of the World: Sustainable Diversity in Law* (NY: Oxford University Press, 2000, 2004, 2007, 2010) adlı çalışmadır. Glenn, eserinde Kara Avrupa, Âdet

4 Müellif üç cilt olarak tasarladığı eserin iki cildini çıkarabilmiş, üçüncü cilt ise ölümünden sonra yayımlanmıştır, Almanca neşrinin ilk iki cildi 1971 ve 1972’de, son cildi 1983’te, Fransızca neşrinin ilk iki cildi 1972 ve 1974’te, son cildi 1983’te yayımlanmıştır.

5 Toplam yedi yüz sayfa içinde otuz dört sayfa, bkz. Zweigert-Kötz, *An Introduction to Comparative Law*, (3rd edition, Oxford University Press: 1998, upkı basım: 2011), s. 286-319.

(İngiliz) hukuku, Talmud hukuku, İslam hukuku, Hindu hukuku, Asya hukukları ve yerli Afrika hukuk geleneklerini ele alarak değerler ve hukuk metotlarında görülen farklılıkların temelinde dinî inançlardaki farklılıkların yattığını vurgular. Bir başka önemli çalışma, globalleşmenin etkilerini dikkate alan, Batı dışı hukuk telakkilerinin ve sistemlerinin de araştırılmasının gerekliliğini ve mukayeseli hukuk çalışmalarının devletlerin mer’î/pozitif hukuklarıyla sınırlı tutulmaması gerektiğini vurgulayan Werner F. Menski’nin *Comparative Law in a Global Context: The Legal Systems of Asia and Africa* (NY: Cambridge University Press 2000) adlı eseridir. Esasen globalleşmenin hukuk alanındaki etkileri konusunda başta William Twinings’in *Globalisation and Legal Theory* (Londra: Butterworths, 2000) adlı eseri olmak üzere birçok çalışma yapılmaya başlanmıştır.

Günümüzde küreleşmenin ve giderek ulus-devlet ötesi yapıların da önem kazanmasının etkisiyle sadece mevcut devletlerin mer’î hukuk sistemlerinin mukayesesinin yeterli olmayacağı, bunların temelinde yatan ve ilgili hukuk sisteminin içinde yer aldığı kültür/medeniyet havzasına ait hukuk telakkisinin, hukuk geleneğinin ve hukuk biliminin tanınmasının ve mukayese edilmesinin gerekli olduğu şeklinde bir anlayış ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte dışlayıcı bakış açısının Batılı siyaset ve hukuk çevrelerinde ağırlıklı olarak devam ettiğini söylemek mümkündür. Bunun önemli göstergelerinden biri, dünya savaşları tecrübesinden yola çıkarak Batı’nın ihtiyaç duyduğu ulus-devlet üstü bir hukuk değerleri bütününe karşılık üzere, içeriği Batılı hakim çevrelerce belirlenen insan hakları söyleminin, Batı dışı toplumlara çifte standartlı olarak uygulanması, farklı dini-hukuki değerlerin varlığının tanınmamasıdır.

Mukayeseli hukukun klasikleşmiş gayesi olan hukukun birleştirilmesi veya farklı hukuk sistemlerinin uyumlu kılınması, sınırlı bir alanda geçerli olabilecek ve gerçekleştirilebilecek bir hedeftir. Bu sınırlı alan ya medeniyet içi farklı hukuk telakkilerinin ve öğretilerinin yakınlaştırılması şeklinde veya geçmişte Fransa ve Almanya gibi birçok Batılı devletin tarihî tecrübesinde görüldüğü ve bugün de AB sürecinde tekrarlanmak istendiği üzere siyasi açıdan birleşerek tek devlet olmaya yönelik bölgeler arası hukuk birliğini sağlama şeklinde yahut tamamen pratik iktisadî ihtiyaçları karşılamak üzere cüz’î konularda anlaşmalar veya mevzuat değişikliklerini temin etmek şeklinde olabilir. Bunun ötesinde XIX. yüzyıldan beri Batılı hegemonik güçlerin yaptığı gibi, kendi hakimiyetlerini pekiştirmek ve nüfuz alanlarını genişletmek gayesiyle aile, miras, ceza gibi hukukun tüm alanlarına uzanan bir birleşme veya uyumlu kılma çabası, gerçek bir birleşmeden ziyade Batı dışı hukuk telakkilerinin yok sayılmasını ve sömürgeciliğin hukuk alanında tezahürünü getirir.

Bu anlamda (yani tek bir medeniyete mensup toplumları değil, tüm toplumları kuşatan) bir mukayeseli hukuk araştırmaları alanından bahsedebilmek için, öncelikle bir hukuklar çokluğunun varlığını kabul etmek gerekir. İkinci olarak

hangi seviyede mukayese yapılacağı ortaya konulmalıdır. Mukayese, çeşitli medeniyetlerdeki hukuk telakkileri/felsefeleri arası bir karşılaştırma veya farklı medeniyetlerde ortaya çıkan hukuk bilimlerinin karşılaştırılması şeklinde makro seviyede olabileceği gibi farklı hukuk telakkilerinin fūrūuyla (yani ilgili hukukun cüz'î meseleleri ve sunduğu çözümlerle) ilgili bir alanda yapılacak karşılaştırmada olduğu üzere mikro seviyede de olabilir. Yine belirli hukuk bilimleri arasında teorik ve tarihî açıdan karşılaştırma yapılabileceği gibi onların uygulamadaki görünümü olan mer'î hukuk sistemleri veya mevzuatın bir bölümü arasında fonksiyonel/pratiğe dönük karşılaştırmalar yapılabilir.

Bu makalede benimsenen temel yaklaşım, ülkemizde mukayeseli hukuk çalışmalarının -mikro seviyedeki çalışmalar ihmal edilmeksizin- makro seviyede medeniyetler arası mukayeseli çalışmaların bir parçası olarak ve sömürge hukukunu⁶ meşrulaştırıcı söylemlerin bir kenara bırakılarak ele alınması gerektiği yolundadır. Ancak böyle bir bakış açısı sayesinde kendi dinimize ve tarihimize yabancılaşma durumunda kalmaksızın, farklı insan topluluklarının tarihin farklı dönemlerinde ortaya koydukları hukuk anlayışlarını ve bilimlerini kuşatıcı bir şekilde inceleme ve karşılaştırma imkanı bulabiliriz. Farklı medeniyetlerin hukuk, hak ve adalet düşüncelerini, varsa geliştirmiş oldukları hukuk bilimlerini karşılaştırmayı esas almakla birlikte günümüzde veya geçmişte ortaya çıkmış olan devletlerin hukuk sistemleri, mer'î hukuk kaideleri/mevzuatları (pozitif hukuk) ve nihayet vakia olarak hukuk uygulamaları arasında yapılacak mukayese çalışmaları da bu çalışmaların konusunu teşkil eder. Öte yandan kendi inanç ve ihtiyaçlarımızı, tarihi geçmişimizi göz ardı ederek Batı'da çevrimiçi bir hedefi ve gündemi olan hukukun birleştirilmesi ihtiyacını çalışmaların odağı olarak belirlemek sadece Batı Avrupa'daki mukayeseli hukuk literatürüne periferik bir katkı sağlayabilir.

Dolayısıyla mukayeseli hukukun en az dört farklı seviyede ele alınması gerekir: 1-Hukuk telakkileri, 2-hukuk bilimleri, 3-hukuk sistemleri, 4-mevzuat (mer'î hukuk kaideleri) ve uygulama.⁷ Özellikle antropoloji ve sosyolojiyle iştigal eden

6 “Sömürge hukuku”, Batılı sömürgeci ülkelerin XIX. yüzyıldan itibaren kendi hegemonyalarını tesis aşamasında doğrudan veya dolaylı olarak sömürgeleştirdikleri ülkelere dayattıkları hukuk telakkileri, hukuk bilimi, hukuk sistemleri ve uygulamalarını bir bütün olarak ifade eder. Bu hegemonyanın kurulmasına engel görülen hukuk telakkileri, sistemleri ve müesseseleri (başta İslam âlemindekiler olmak üzere) kötülenerek geri olmakla nitelenmiş, Batılı hukuklara ise “rasyonellik ve ilerilik” atfedilmiştir. Bu sürecin tarihi henüz yazılmamış ve hukuk alanındaki sömürgeci söylemler henüz sorgulanmamış olmakla birlikte, bu konu, makalemizin sınırları dışında kalmaktadır.

7 Hukuk telakkisi, her din veya dünya görüşünde, her medeniyet ve toplumda insanların fiilleri ve insanlar arası ilişkiler hakkında iyi ve kötü olanın, adaletin ve haksızlığın ne olduğuna, anlaşmazlıkların hangi esaslara göre çözülmesinin doğru olduğuna dair inanç ve kabullerden oluşur. Bu telakki, açık veya örtük olarak, göçebelerin âdet hukuklarında olduğu üzere avamî/folklorik biçimlerde, siyasî beyanlar şeklinde, felsefi düzeyde yahut dinî kaideler halinde ifade edilmiş olabilir. Hukuk telakkisi üzerine kurulan hukuk bilimi, özellikle devlet haline gelebil-

araştırmacılar buna bir de toplumun gündelik hayatında ve geleneklerinde tezahür ettiği şekliyle hukuk algısı ve hukuk hayatını ekleyeceklerdir.

Hukuk, Batı’da XIX. yüzyılda ortaya çıkmış felsefi yaklaşımlar çerçevesinde, mesela Hegelci, Marksist, Pozitivist bir yaklaşımla ele alınır ve ilerlemeci bir tarih anlayışı içinde yorumlanırsa, Batılı hukuk geleneklerini inceleme ve mevcut ulus-devletlerin yürürlükteki sistemlerini karşılaştırmanın dışında bir anlam ifade etmez. Benzer şekilde aslında farklı dinler, medeniyetler veya toplumlarda karşılaştırılabilecek, “hukuk” denilen ortak bir tasavvur veya disiplinin söz konusu olmadığı, tanım gereği bundan bahsedilemeyeceği düşünülürse yine mukayeseden bahsedilemez. Mukayesenin sadece aynı medeniyete ve hukuk tasavvuruna sahip olan ve farklı ülkelerde uygulanmakta olan hukuk sistemleri arasında olabileceği kabul ediliyorsa, burada çevrimiçi, sadece bir medeniyete dayalı, dar anlamlı bir mukayeseden bahsediliyor demektir. Mukayesede çeşitli gerekçelerle fonksiyonel/pratik yön her zaman öne çıkmaktaysa da, farklı din ve medeniyetlere ait hukuk tasavvurları -ve varsa hukuk bilimleri- arasında makro ve teorik seviyedeki mukayese ihmal edilemez.

Mukayeseli hukuk ile hukuk tarihinin alanları birbiriyle kesişmektedir. Hatta önde gelen mukayeseli hukukçular hukuk tarihine sıkça “dikey mukayeseli hukuk” (vertical comparative law) olarak atıf yaparlar.⁸ Eğer bir medeniyete ait hukuk biliminin geçmişten günümüze gelişimini inceleme söz konusuysa burada hukuk tarihi yapılmaktadır. Öte yandan aynı hukuk telakkisinin ve biliminin geçmişte farklı mekan ve zamanlarda uygulanışı ile farklı medeniyetlere ait hukuk telakkileri, bilimleri, sistemleri ve uygulamaları arası karşılaştırma çalışmaları, hem mukayeseli hukukun hem de hukuk tarihinin alanına girebilir. Ancak literatürde bu tür çalışmalar daha çok hukuk tarihi eserlerinde yer bulmuştur.

İki farklı hukuk bilimini veya uygulamasını karşılaştırmanın ilk merhalesi, “yabancı” olanı tanıma, onun hakkında bir tasavvur oluşturmaktır. Hukuk, her din veya medeniyetin varlık ve hayat anlayışının -umumi veya hususileşmiş şekildedamelî alandaki uzantısı olarak ortaya çıktığından, farklı din ve medeniyetlere ait hukuk telakkilerini ve bilimlerini bütün yönleriyle anlatabilecek ortak/üst bir dil söz konusu olamaz ve mukayese de zorunlu olarak bir hukuk anlayışının/ biliminin dili ve yapısı esas alınarak yapılır. Bu da en azından dil seviyesinde bazı dönüştürmelere yol açar. Dilin delalet ettiği anlamın, -çarpıtmalar en aza

miş din veya dünya görüşlerinin hukuk telakkilerinin, belirli bir süre uygulama birikimiyle birlikte sistematik incelemeye tabi tutulması ihtiyacından ortaya çıkar. Medeniyet kurucu her din veya dünya görüşü bir hukuk bilimi ortaya çıkarma potansiyeline sahiptir. Hukuk sistemi ise belirli bir devlet veya siyasî bütünde hakim hukuk müesseselerinin ve mevzuatın bütününe ifade etmektedir.

8 Ingeborg Schwenzer, “Development of Comparative Law in Germany, Switzerland and Austria”, *The Oxford Handbook of Comparative Law* içinde (Mathias Reimann - Reinhard Zimmermann (ed.), Oxford University Press: 2008), s. 102.

indirgenerek- aktarılması mümkün olmakla birlikte, anlatılan farklı hukuk telakkisi ve bilimi bir bütün olarak bu yeni kisve ve zihni çevre içinde yabancı olarak kalır. Mesela Batı'daki çalışmalarda fıkıhın "islamic law, droit musulman, islamische recht" gibi çevirilerle karşılanması ve fıkıhın tasnif, metot, konu ve hükümlerinin ilgili hukuk çevresince aşına olunan mukabilleriyle anlatılması bir zorunluluk içerir. Dolayısıyla bir yandan farklı zamanlarda ve coğrafyalarda yaşamış olsalar bile insanların düşünce ve hayatları arasında esaslı benzerlikler ve ortaklıklar bulunduğunu ve onların düşünce ve hayatlarının çeşitli veçheleri arasında mukayesenin de zaten bu temel kabule dayandığını; bir yandan da mukayesenin zorunlu olarak bir medeniyete ait düşünce ve bilimin dili içinde gerçekleştiğini, bunun kötü niyetli olunmasa dahi hatalara yol açabileceğini göz önünde bulundurmamak gerekir. Kısacası mukayesenin düşünce ve dil çevresiyle ilgili sınırlılıkları, yabancı hukuk biliminin esas alınan hukuk bilimi içinde, özüne uygun şekilde üretilmesine izin vermez. Dolayısıyla bir medeniyete ait hukuk biliminin dili, terminoloji ve tasnifleri temelinde ona yabancı bir medeniyetin hukukunun işlenmesi, o yabancı hukukun özünde istihaleye yol açar veya buna yol açmasa bile söz konusu üretim özgün ve verimli bir yönde ilerleyemez. Öte yandan mukayesenin sınırlılıkları, farklı olanın gerek tanım ve tasavvur gerekse tahlil, tenkid ve yeniden yorumlama seviyelerinde ele alınmasını, hatta cüz'î iktibaslara gidilmesini engellemez; farklı açılardan karşılaştırma yapmak, birini veya diğerini tenkid etmek, yabancı olanın farklı yönlerini esas alınan hukuk düşüncesi/bilimi açısından yeniden yorumlamak mümkündür.

Mukayese yapılırken farklı medeniyetlere ait hukuk telakkileri, bilimleri, sistemleri/nizamları ve uygulamalarının tahlil ve tenkidi mümkün olmakla birlikte, ilgili hukuk telakkisini, bilimini ve sistemini göz önünde bulundurmaksızın, söz konusu hukukun kaynaklarına inmezsizin, sırf yönetim şekli üzerinden veya cüz'î karar ve uygulamaların "kötü ve çirkin" bulunanları arasından seçilmiş örnekleri kullanarak küllî bir yargıda bulunmak isabetli neticelere götürmez. Bu açıdan kötü bir örnek olan Montesquieu'nun eseri, yazarın başta benimsediği metodolojik tarafsızlığı yerine getirmekten uzak olduğu gibi, mukayeseli hukuk açısından mezkur metodolojik hataları da bol miktarda barındırmakta, dahası bu hatalar, eserin ana çatısını oluşturmaktadır. Avrupa dışında kalan her şey tek ve aynı nesnenin, yani "despotik Doğu"nun görünümüleri olarak suçlanmıştır. Bütün bunlar, inanç ve coğrafya merkezli kendinden menkul bir doğruluk ve haklılık temeline bina edilmiştir.

Mukayeseli hukuk araştırmalarının farklı seviyelerde farklı hedef ve gayelerinin bulunması tabiidir. Yukarıda Avrupa'da hukukun birleştirilmesi hedefinin tarihi gerekçelerine değinilmişti. Medeniyetler arası mukayese söz konusu olduğunda mukayeseli hukukun yöneleceği hedef, öncelikle farklı medeniyetlerin ve toplumların hukuk telakkilerinin tanınıp anlaşılması, farklı toplulukların birbiriyle sulh içerisinde yaşayabilmesinin temin edilmesi ve nihayet tarih boyunca

meydana gelen cüz’î veya küllî hukuk nakli veya iktibasî hadiselerinin incelenmesi olmalıdır. Hukuk ve etik değerler alanında izafiliği benimseyen plüralist bir yaklaşımın yapabileceği bundan öte bir şey yoktur. Öte yandan doğru ve hak olan bir din veya değerler bütününe sahip oldukları inancı taşıyan hukukçular, bu incelemelere tenkidî bir bakış açısı ekleyebilirler ve yeryüzünde zulüm ve fesadın izalesi gagesiyle yanlış buldukları uygulamaları tenkid edebilirler.

II. Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Mukayeseli Hukuk Araştırmaları

Bir araştırma alanı olarak XIX. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan mukayeseli hukuk çalışmalarına Türkiye’de de kısa süre içinde ilgi gösterildiği söylenebilir. Tabiatıyla söz konusu tarihten önce gerek Batı’da gerekse Osmanlı klasik döneminde mukayeseli hukuk çalışmalarına muadil görülebilecek çalışmaların bulunup bulunmadığı ve bunların mahiyeti ayrı bir araştırma konusudur. Yukarıda da işaret edildiği üzere modern dönemde mukayeseli hukuk Batı’da duyulan sistem içi bir ihtiyaç üzerine ortaya çıkmış ve esas itibarıyla da Batı medeniyeti hukuk bilim ve nizamları arası bir karşılaştırmaya odaklanmıştır. Tanzimat devrinden günümüze -hukuk tarihinin mukayeseli hukukla yakın irtibatı da göz önünde bulundurularak- mukayeseli hukukla ilgili Türkiye’deki literatürün hukuk fakülteleri, ilahiyat fakülteleri ve eskiçağ tarihi araştırmaları olmak üzere üç farklı çevrede üretildiğini söylemek mümkündür. Aşağıda önce eğitimde yani yükseköğretim kurumlarında ne tür bir kurumlaşmanın olduğu incelenecek, ardından önemli gelişim aşamalarını temsil eden örnekler üzerinden literatüre değinilecektir.

A. Eğitim

Osmanlı devletinde bir üniversite (Darülfünun) kurulmasını da öngören 1869 tarihli Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi, kurulacak üniversitenin hukuk şubesinin müfredatında Roma hukuku ve Fransız medeni hukukuna dair dersler içeriyordu. 1874’te Mekteb-i Sultanî bünyesinde açılan yüksek mekteplerden biri olan Mekteb-i Hukuk-ı Sultanî’de Roma hukuku, Fransız medeni kanunu ve umumi hukuk tarihi dersleri vardı. 1878’de kuruluş 1880’de öğretime başlayan Mekteb-i Hukuk’ta da 1884 yılından itibaren açılan dördüncü sınıfta “Hulâsa-i Hukuk-ı Roma” ve “Kıraat-ı Kavânîn-i Fransa” dersleri konulmuştu. Ancak bu derslerin sürekli olmadığı anlaşılıyor, nitekim hem bu dersleri veren muallimin kısa bir süre sonra mektebden uzaklaştırılmış olması hem de 1891 tarihli müfredat değişiminde bunların yer almaması bu hususu göstermektedir. 1898 reformlarından sonra Dârülfünûn’un hukuk şubesine dönüşen Mekteb-i Hukuk müfredatında 1321/1903’ten itibaren “Mukayese-i Kavânîn” dersi ihdas edildi. 1910 reformundan sonra ise tesis edilen doktora sınıfının adli kısmındaki dersleri arasında mukayese-i mezâhib, mukayese-i hukuk-ı ticaret, mukayese-i hukuk-ı ceza, mukayese-i kavânîn-i medeniye ve Roma hukuku; siyasî ve iktisadî

kısımındaki dersler arasında mukayese-i hukuk-ı esasiye dersi bulunmaktaydı. 1913'te felsefe-i hukuk ve mukayese-i kavânîn-i medeniye dersleri birleştirildi.⁹

Dârülfünûn hukuk fakültesinde hükümetçe yapılan bir ıslahat neticesinde 1915'te adli kısım doktora programında “mukayese” başlığını taşıyan iki ders yer alıyordu: Biri mukayese-i kavânîn dersi idi. Diğeri ise daha önce “tarih-i ilm-i fıkıh” adını taşıyan dersin “tarih-i ilm-i fıkıh ve mukayese-i mezhebiye” adını almasıyla ortaya çıkmıştı.¹⁰

1917'de fakülte programında yapılan bir başka değişikliğin ardından müfredata mukayese-i kavânîn-i medeniye dersi yanı sıra Avrupa hukuk-ı medeniyesi dersi konuldu, ancak ilgili Alman öğretim üyesinin 1918 mütarekesinden sonra ülkeden ayrılması sebebiyle bu dersin öğretimi kısa sürdü. 1924'te lisans eğitiminin üç senede tamamlanması, ardından doktora sınıfının gelmesi, mukayese-i kavânîn-i medeniye ve Avrupa hukuk-ı medeniyesi derslerinin de doktora sınıfına aktarılması kararlaştırıldı. Samim Gönensay, *Avrupa Hukuk-ı Medeniyesi* (İstanbul 1339/1925) adıyla çoğaltulan ders notlarında Alman medeni kanunu ile diğer Avrupa ülkelerinin kanunlarını mukayese etmeyi hedeflemiş, Alman, Fransız ve İngiliz medeni hukuklarının tarihini anlattıktan sonra belli bazı konuları işlemiştir.¹¹

XIX. yüzyıl sonuna kadar mukayeseli hukuk öğretimi, genellikle, Avrupa'dan alınan kanunların me'haz kanunlar ışığında açıklanması gayesini güttü; XX. yüzyılın başlarından itibaren ise bağımsız bir alan haline gelmeye başladı ve daha çok medeni hukuk alanına yoğunlaştı. Yine de öğretimde amaç, Batı hukukundan istifadeyle Türk medeni hukukunun geliştirilmesi idi.¹²

1926'da İsviçre Medeni Kanununun iktibasından sonra mukayese-i kavânîn-i medeniye ve Avrupa hukuk-ı medeniyesi dersleri müfredattan çıkarıldı. 1934'te Almanya'dan gelen Andreas B. Schwarz, Roma hukuku, medeni hukuk ve mukayeseli hukuk dersleri vermeye başlayacaktı ve o, mukayeseli hukukun Türkiye'de “kanunların yapılması, pozitif hukukun dogmatik öğretilerinin kurulması ve hukukçuların yetiştirilmesi” açısından önemli olduğu kanaatindeydi. Onun teşvikiyle İstanbul Hukuk Fakültesi'nde mukayeseli medeni hukuk dersleri 1939'da yeniden müfredata alındı ve 1947'ye kadar onun tarafından okutuldu. Daha sonra Bülent Davran bu dersleri okutmayı sürdürdü. 1952'de oluşturulan ve Kubalı'nın makalesini yazdığı zamana kadar sürmekte olan dersin içeriği genel ve özel kısımlar

9 Bkz. Ali Adem Yörük, “Mekteb-i Hukuk'un Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)”, (Yüksek lisans tezi, danışman: Ali Akyıldız, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2008), s. 3, 68-92, 114-116; Davran, *Mukayeseli Medenî Hukuk Dersleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1968, s. 36-37; Kubalı, “XIX. yüzyılın Sonlarından İtibaren Türkiye'de Mukayeseli Hukukun Gelişmesi ve Mukayeseli Araştırmalarının Bugünkü Durumu”, s. 16-17.

10 Bkz. Ali Adem Yörük, “Hukuk Tarihi Dersinin İhdası ve Mahmud Esad Seydişehir”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası (İÜHF)*, 70/1 (2012), s. 484.

11 Davran, *Mukayeseli Medenî Hukuk Dersleri*, s. 40; Kubalı, a.g.m., s. 19-20.

12 Kubalı, a.g.m., s. 20-21.

olarak ikiye ayrılmakta, genel kısımda mukayese metodunun önemi, mukayeseli hukukun dalları, görevi, çağdaş dünyadaki medeni hukuk sistemleri -Kara Avrupası özel hukuku, Anglo-Amerikan hukuku, İslam hukuku- incelenmekteydi. Ancak burada ağırlık, Batı Avrupa’da özel hukukun gelişim tarihi ile Fransız ve Alman medeni kanunlarına verilmekteydi. Müfredatın son konusu “hukukun milletlerarası birleştirilmesi” ile ilgiliydi. Özel kısımda ise her yıl seçilen problemler mukayeseli olarak incelenmekteydi. Mukayeseli hukukun bir dönem, haftada iki saat olarak okutulan ve seçimlik bir ders olduğuna işaret eden Kubalı, 1945 yılından itibaren Ankara Hukuk Fakültesi’nde de mukayeseli medeni hukuk derslerinin seçimlik bir ders olduğunu ilave eder.¹³

Davran, Türkiye’de mukayeseli hukuk öğretiminde hakim olan düşünceyi dile getirir. Buna göre, “garp kanunlarını iktibas etmiş memleketimizde hakim hukuk telakkisi”ne en yakın olan mukayeseli hukuk anlayışı, hukuk sistemlerini birbirine yaklaştırmayı savunan Arminjon-Nolde-Wolff’un anlayışı olup Lambert, Köhler ve Saleilles’in düşünceleri, Türkiye’de mukayeseli hukuk öğretiminden elde edilmesi beklenen neticelere “hiçbir şekilde” uygun düşmemektedir. Türkiye’de “mukayeseli hukuk tedrisatının esas temayülü, Türkiye’nin iktibas dolayısıyla iltihak ettiği garb medenî hukuk camiasının mer’î hukukunu mukayeseli olarak tanımak ve ondan faydalanmaktır. Bu ise dogmatik mukayeseli hukuktur.”¹⁴

Oğuz’a göre, 1926’da İsviçre Medeni Kanunu’nun iktibasından sonra mukayeseli hukuka gereken önem verilmemiş, hukuk fakültelerinin müfredatlarında mukayeseli hukuk derslerine ya hiç yer verilmemiş veya ders konuları bu dalın gerçek konu, işlev ve metoduna değinmekten çok uzak olmuş ve süreklilik arz etmemiştir.¹⁵

Kubalı, makalesinde mukayeseli hukukla ilgili kuruluşları da ele alır. Bunların içinde en önemlisi kendisi tarafından 1949’da kurulan İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Enstitüsü’dür. Makalede bu enstitünün yönetmeliğini vermiştir.¹⁶ Kubalı, bu enstitünün faaliyetlerinden ve çıkardığı dergiden de ayrıntılı olarak bahsetmektedir.¹⁷ Kubalı, mukayeseli hukuk araştırmaları ile ilgili diğer kurumları 1964’te kurulan ve Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’yle irtibatlı olan Mukayeseli Hukuk Cemiyeti, aynı üniversitede 1963’te kurulan Özel Hukuk Enstitüsü ve 1934’te kurulan Türk Hukuk Kurumu Derneği olarak verir. İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Enstitüsü dışında diğerleri için mukayeseli hukuk yan bir uğraş alanı durumundadır ve faaliyetlerinin çoğu da yayın alanında olmuştur.¹⁸

13 Kubalı, a.g.m., s. 22-24. Ayrıca bkz. Davran, *Mukayeseli Medenî Hukuk Dersleri*, s. 43-45.

14 Davran, *Mukayeseli Medenî Hukuk Dersleri*, s. 23; ayrıca bkz. Kubalı, a.g.m., s. 25.

15 Oğuz, *Karşılaştırmalı Hukuk*, s. 9.

16 Kubalı, a.g.m., s. 26-29.

17 Kubalı, a.g.m., s. 30-36.

18 Kubalı, a.g.m., s. 29-30.

Kubalı, 1960 askeri darbesi (o, “devrim” demektedir) sonrası mukayeseli hukuk çalışmalarının özelliklerine şöyle değinir: 1-Bu çalışmalar, yalnız pratik ve bilgi verici olmaktan çıkarak daha spekülâtif ve ilmi niteliğe büründü. Bazıları -Türkiye’de ilk defa- esas amaç olarak mukayeseli hukuku ve mukayese metodunu açıklamayı benimsedi (örnek olarak Bülent Davran’ın, *Mukayeseli Medeni Hukuk Dersleri* adlı eseri verilmektedir). 2-Yalnız Roma-Cermen hukuk sistemleriyle sınırlı kalınmayıp Anglo-Sakson hukuk sistemlerine de ilgi gösterildi. 3-Yalnız yabancı kanunlarla sınırlı kalınmayıp ictihad ve doktrinlere de yer verildi. 4-Araştırmalar, kamu hukuku ve siyasi bilimlerle çok fazla meşgul olmaya başladılar (bunun örneği olarak Kubalı kendisinin *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri* ile İngiliz siyasi ve hukuki kurumlarına dair *Demokrasinin Anayurdunda* adlı eserlerini ve Tark Zafer Tunaya’nın *Türkiye’de Siyasi Kurumlar ve Anayasa Hukuku* adlı eserini vermektedir). 5-Araştırmalarda, Marksist demokrasi ve üçüncü dünya ülkelerine özel bir ilgi gösterilmeye başlandı.¹⁹

Kubalı’ya göre mukayeseli hukuk, başlangıçta yalnızca bir bilgi edinme ve alıştırma aracı iken daha sonra intibak aracı olmuş, 1926’dan itibaren hukuki bünye içinde bir faktör haline gelmiştir.²⁰

Kubalı’nın 1973’te yayınlanan konuşma metninden günümüze kadar hukuk fakültelerinde öğretimin niteliği ve gayesi bakımından bir süreklilik bulunduğu; ancak 1970’li yıllardan 90’lı yılların sonlarına kadar mukayeseli hukuk çalışmalarının sayıca artmasına rağmen hukuk çalışmaları içinde toplamda ilginin giderek zayıfladığı söylenebilir. Nitekim Kubalı’nın alanla ilgili en önemli kurum olarak zikrettiği Mukayeseli Hukuk Enstitüsü’nün dergiyi çıkarmakta bile zorlandığı ve belirli bir tarihten sonra derginin yayımının durdurulduğu görülmektedir.²¹

AB sürecinin Türkiye gündeminde daha fazla etkili olmaya başladığı 2000’li yıllardan itibaren mukayeseli hukuk çalışmalarına yine Batı eksenli olmak üzere bir canlanma geldiği söylenebilir. Günümüzde gerek devlet gerek vakıf üniversitelerinin hukuk fakültelerinde mukayeseli hukuk eskiden olduğu gibi seçmeli ders olarak okutulmaktadır. YÖK’ün 2009 yılında aldığı bir kararla hukuk fakültelerinde Roma Hukuku, Avrupa Birliği Hukuku, Karşılaştırmalı Hukuk, Çevre ve Deniz Hukuku Anabilim Dalları’nın bulunması zorunluluğuna son vermesinin söz konusu alanlardaki araştırmaları zayıflatacağı eleştirisi getirilmiştir. Ancak mukayeseli hukuk çalışmaları açısından değışen bir husus bulunmayıp bu alandaki araştırma düzeyi zaten zayıftır. Burada ihtiyaç duyulan husus, lisans düzeyinde bu tür derslerin bulunmasından ziyade ihtisas düzeyinde bölge/ülke hukuku

19 Kubalı, a.g.m., s. 36-37.

20 Kubalı, a.g.m., s. 40-41.

21 Bu enstitünün eski işlevini kaybettiği yolunda benzer bir kanaat için bkz. Arzu Oğuz, *Karşılaştırmalı Hukuk*, s. 107.

uzmanlıklarının geliştirilmesi ve bu uzmanlıkların da artık dünya siyasetinde ve ekonomisinde etkisi giderek azalan Batı Avrupa bölgesiyle sınırlı olmamasıdır.

Günümüzde mukayeseli hukuk, bir ilim dalı olarak sadece Ankara Üniversitesi ile İnönü Üniversitesi hukuk fakülteleri bünyesinde Karşılaştırmalı Hukuk Ana Bilim Dalı olarak kurumlaşmış halde bulunmaktadır. Diğer bazı üniversitelerde AB Hukuku Ana Bilim Dalı şeklinde bir kurumlaşma daha fazla yaygınlaşmış durumdadır. Üniversitelerde genellikle mukayeseli kamu hukuku veya mukayeseli anayasa hukuku ile mukayeseli özel hukuk veya mukayeseli medeni hukuk adları altında iki tür mukayeseli hukuk dersi bulunmaktadır. Bunun dışında Amerika, Almanya ve AB hukuk sistemlerine hasredilmiş dersler de vardır. Mesela Bilkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde Amerikan sözleşme hukuku, Anglo-Amerikan hukukuna giriş, karşılaştırmalı özel hukuk, karşılaştırmalı anayasa hukuku başlıklarını taşıyan dersler mevcuttur. Ancak bir ilim dalı olarak kurumlaşmış olsun olmasın bir araştırma alanı olarak mukayeseli hukukun yeniden ele alınması ve ilgili diğer alanlarla birlikte değerlendirilerek bir düzenlemeye gidilmesi gerektiği açıktır.

1980 sonrası sayıları artan ilahiyat fakültelerinde de lisans (dördüncü sınıf) ve lisansüstü müfredatı arasında Mukayeseli İslam Hukuku adlı birer ders bulunmaktadır. Bu derslerin Türkiye’deki hukuk literatürü ve yürürlükteki mevzuat ile mukayeseli olarak okutulması ve mukayeseli hukuk alanındaki Türkçe ve yabancı dillerdeki belli başlı çalışmaların da incelenmesi hedeflenmiş olmakla birlikte çoğunlukla bu hedef gerçekleştirilememektedir.

Son yıllarda açılan bazı hukuk fakülteleri bünyesinde Roma hukuku ve Türk hukuk tarihi derslerinin yanı sıra İslam hukuku derslerine de yer verilmesi müsbet bir gelişmedir ve bu, daha verimli mukayeseli çalışmalar için uygun bir başlangıç sağlayabilir.

B. Literatür

1. Hukuk Fakülteleri Çevresi

Osmanlı son dönemi ve Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze hukuk fakültelerine mensup araştırmacılarca ortaya konulan çeşitli formattaki (tez, kitap, makale, tebliğ gibi) çalışmaların özelliği, Batı’da XIX. yüzyıldan bu yana gelen mukayeseli hukuk çalışmalarının devamı mahiyetinde olmalarıdır. Esasen aşağıda bahsedilecek birkaç önemli çalışma istisna edilecek olursa “mukayeseli” veya “karşılaştırmalı” başlığı taşıyan çalışmaların çoğu mikro düzeydedir; yani hususî, dar kapsamlı bir araştırma konusunda Batılı bir ülkedeki (özellikle Fransa, İsviçre ve Almanya’daki) mevzuatın ve hukuk öğretisinin incelenmesinden oluşur. Geçmişte ve günümüzde farklı toplum ve medeniyetlerdeki hukuk sistemlerinin tasvir ve tahliline yönelik çalışmalar, genellikle hukuk tarihi çalışmaları çerçevesinde görülmüştür.

Tek parti döneminde (1923-1950) mukayeseli hukukla ilgili olarak Samim Gönensay'ın, *Avrupa Hukuk-ı Medeniyesi* (İstanbul 1339/1925) adlı eseri, Andreas B. Schwarz'ın "Mukayeseli Hukuk İlminin Bilhassa Türkiye'deki Ehemmiyet ve Vazifeleri" başlıklı 1937-1938 yıllarında verilen üniversite konferansları (baskı: İstanbul, 1939) ve Yusuf Ziya Özer'in *Mukayeseli Hukuk-ı Esasiye Dersleri* (Ankara 1939) başlıklı eseriyle Ferit Ayiter'in aşağıda tanıtılacak olan makaleleri önemlidir.

Tek parti döneminde mukayeseli hukuk ve hukuk tarihi çalışmaları açısından ilginç iki yöneliş göze çarpar. Bir kısım araştırmacılar, eski Babil, Hitit, İsrail hukukuna dair çalışmalar yayımlarlarken bir kısmı da eski Türk ve Moğol hukuklarına yönelik çalışmalar yapmışlardır.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte kurulmakta olan yeni dünya düzenine uyum çabalarının bir yansıması da mukayeseli hukuk alanındaki çalışmaların ivme kazanması ve bu çalışmalar çerçevesinde "İslam hukuku"na yer verilmesidir. Ömer Nasuhi Bilmen'in *Hukuk-ı İslamiyye ve Istulâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*'nun ilk baskısının tek parti döneminin sonlarında ve İstanbul Hukuk Fakültesi yayınları arasında neşredilmesi bu açıdan dikkate değer bir husustur (İstanbul: İstanbul Üniversitesi 1949-1952). Bu ilk baskıda hem üniversite rektörü Sıddık Sami Onar'ın hem de hukuk fakültesi dekanı Hüseyin Nail Kubalı'nın takrizleri, mukayeseli hukuk ve bu çerçevede İslam hukukuyla ilgili bir hareket alanı oluşturma çabasının izlerini taşır.²² Bu alanda bir başka eser Sabri Şakir Ansay'ın Ankara Hukuk Fakültesi öğrencileri için ders notları olarak hazırladığı *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku* (Ankara: Yeni Cezaevi Basımevi, 1. Baskı: 1946) adlı çalışmadır. İslam hukukunun, hukuk fakültelerindeki öğrencilere tanıtılması çabası güden bir başka önemli hukukçu, Ali Himmet Berki'dir. Onun *Hukuk Mantığı ve Tefsir: Kanun ve Mukavelelerin Tanzim ve Tefsirine Ait Kaide ve Asılları* (Ankara: Güney Matbaacılık ve Gazetecilik, 1948) adlı eseri başta olmak üzere çoğu 1950 sonrasında kaleme alınmış İslam hukuku (genel), hukukta yorum, miras ve vakıf hukuku konularında yazdığı bir grup kitap ve makale bu dönemin zikredilmesi gereken çalışmaları arasında yer alır.²³

1950'li yıllardan itibaren mukayeseli hukuk alanında daha fazla çalışma yapıldığı, 1950-1980 arasındaki dönemde gerek tercüme gerekse telif bakımından eser sayısında önemli bir artış olduğu görülür. Hüseyin Nail Kubalı'nın bu dönemde neşrettiği ve yukarıda değinilen makalesinin (1973) yanı sıra, Ali Fuat Başgil'in *Mukayeseli Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri* (İstanbul 1957), aşağıda tanıtılacak

22 Bilmen ve bu eseri hakkında bir değerlendirme için bkz. Talip Türcan, "Bir Fıkıh Alimi Olarak Ömer Nasuhi Bilmen (1883-1971) -Türkiye'de Fıkıh ve Mukayeseli Hukuk Çalışmalarına Katkısı-", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı 6, 2005, s. 427-438.

23 Berki hakkında bkz. Ahmet Hamdi Furat, "Ali Himmet Berki (1882-1976) (Hayatı, Eserleri ve İslâm Hukuku'na Katkısı)", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2005, sayı: 6 [Son Asır İslâm Hukukçuları Özel Sayısı], s. 503-514.

olan Bülent Davran’ın *Mukayeseli Medeni Hukuk Dersleri* (İstanbul 1968) ve Ergun Özsunay’ın *Karşılaştırmalı Hukuka Giriş* (İstanbul 1976) adlı eserleri, bu dönemde alanla ilgili en önemli çalışmalardır.

Bu dönemin ruhuna ışık tutan ve farklı bir bakış açısı getiren yazılar Mehmet Şakir Berki’ye aittir. Ali Himmet Berki’nin oğlu olan Şakir Berki, genelde mukayeseli hukukun nasıl anlaşıldığı ve neden hukuk fakültesi çevrelerinde mukayeseli hukuk çalışmalarının kaygıyla karşılandığı hususunu gözler önüne seren manidar iki kısa yazı kaleme almıştır (aşağıda tanıtılacaktır). Şakir Berki ayrıca Hayrullah Hamidi ile birlikte *İslam Hususi Hukukunun Ana Prensipleri: “Kur’an’da Hukuk”* (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1956) başlıklı bir eser kaleme almıştır.

Bu dönemde biri İstanbul’da diğeri ise Ankara’da iki ayrı mukayeseli hukuk dergisi yayımlanmaya başlar. Ankara’daki dergi (*Mukayeseli Hukuk Dergisi*, Ankara: Milli ve Yabancı İctihatlar Kurulu, ilk yayın tarihi: 1956) kısa ömürlü olmuş ve 1959’da yayın hayatı sona ermiştir. İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Enstitüsü’nce çıkarılan *Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi* ise daha uzun ömürlü olmakla birlikte Türkiye’nin çalkantılı siyasi tarihine uygun olarak kesintilere uğramıştır. İlk sayısı 1957 yılında yayımlanan ve ikişer aylık periyodlarla çıkarılan dergi 1959’da çıkan Mart-Nisan sayısından sonra askeri darbe öncesi dönemden itibaren kesintiye uğramıştır. 1967’de yeniden yayım hayatına başlayarak bu kez yılda bir veya iki sayı çıkmak suretiyle -arada hiç sayı çıkmayan iki yıl hariç- 1978’e kadar toplam 13 sayı çıkmış (en son 15. sayı yayımlanmakla birlikte 11 ve 12. sayılar çıkmamış görünmektedir), yine darbe öncesi dönemde kesintiye uğramıştır. 1980 sonrasında aralıklarla sadece 5 sayı çıkarılabilen dergi yine bir darbe öncesi, 1996’da yayımlanan 20. sayıdan sonra yayın hayatına veda etmiştir.

1980 sonrası dönemde alanla ilgili müstakil eser telifinin uzun bir süre durduğu görülmektedir. Uzun bir aradan sonra Arzu Oğuz’un aşağıda tanıtılacak olan *Karşılaştırmalı Hukuk* (Ankara 2003) adlı eseri yayımlanmıştır. 1980 sonrasında literatür açısından bir başka önemli husus, René David’in eserinin Türkçe’ye çevrilmesidir.

Hukuk fakülteleri çevresinde mukayeseli hukuk literatürüyle ilgili olarak burada yedi çalışmaya değinilecektir:

1. Mişon Ventura, *Mukayese-i Kavânîn-i Medeniye* (İstanbul, 1330/1914). Osmanlı son döneminde Ventura’nın yazdığı bu eser, alanla ilgili ilk eserlerden biri, belki de kitap formatındaki ilk eserdir. Kapak kısmında, eserin Mekteb-i Hukuk’un dördüncü sınıfında verilen dersin notlarından oluştuğu ifade edilmektedir. Söz konusu dersin ve bu kitabın geniş anlamda “mukayeseli hukuk”tan ziyade mevzuatlar arası bir mukayeseye sınırlı olduğuna dikkat etmek gerekir. Müellif mukayesede sadece kanunlarla yetinilmemesi, o kanunların tarz-ı tatbikini gösteren mahkeme kararlarının da dikkate alınması gerektiği kanaatindeydi. Kanunların karşılaştırılması, gerek yeni kanun vazederken başka milletlerin tecrübelerinden

faydalanılması, gerekse mevcut kanunların tefsiri ve boşlukların doldurulması ihtiyacını karşılayacaktır. Bu sebeple müellif, “mukayese-i kavânin” ilminin “tarîh-i hukuk” ilminin tamamlayıcısı olduğunu, ilkinin çeşitli memleketlerde, ikincisinin ise çeşitli zamanlarda ihtiyacı karşılamak üzere konulan kanunları incelediğini söylemektedir. Eserde zaman zaman “bütün Avrupa medeni kanunları”ndan söz edilmekle birlikte müellifin de ifade ettiği üzere aslında Kara Avrupa hukuk sistematîğindeki akit nazariyesi çerçevesinde, Mecelle ile Fransız ve Alman medeni kanunlarının mâlî muamelelere dair (“iktisadiyata: emvâl ve ukûda ait olan mebâhis”) kısımları karşılaştırılmıştır.²⁴

2. Mahmud Esad Seydişehirî, *Târîh-i İlm-i Hukuk* (İstanbul, 1331/1915; eserin aynı adla latin harfleriyle yayımı için bkz. Fethi Gedikli ve diğerleri (haz.), Ankara: Yetkin Yayıncılık, 2012). Yine Osmanlı son döneminin bir diğer eseri Seydişehirî'nin tarihteki hukuk sistemlerini makro düzeyde inceleyen eseridir. Bu eser de Dârülfünun Hukuk Fakültesi'nde verilen derslerin notlarından oluşmaktadır.²⁵ Eserde Mısır, Babil, Çin, Japon, Türk ve Moğol, kadim Brahman, İran-ı kadim hukukları, (kadim) İsrail şeriatı, İslam şeriatı olmak üzere dokuz hukuk telakkisi ve sistemi incelenmiştir. Eserin dikkat çekici özelliklerinden biri “farklı kavimlerin hukuklarını karşılaştırmalı olarak ele alması ve ilgili kavmin hukuk müesseselerini sıkça İslam hukuku ve Fransız hukuku ile karşılaştırması”, bir diğer dikkat çekici yönü de eserin son kısmında Roma ve İslam hukuklarını karşılaştırmasıdır.²⁶

3. Ferit Ayiter, “Mukayeseli Hukuk” (*Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1943, c. 1, sy. 4, s. 571-620; 1944, c. 2, sy. 2-3, s. 223-286.). Tek parti döneminde (1923-1950 arası) mukayeseli hukukla ilgili en önemli inceleme, Ayiter'in birbirinin devamı iki makale halinde yayımladığı “Mukayeseli Hukuk” adlı çalışmadan oluşmaktadır. Ayiter, netice kısmıyla birlikte dört bölümden oluşan makalesinde önce mukayeseli hukuku teorik bir zemine oturtmaya çalışmış, üçüncü ve en uzun bölümde ise başta E. Lambert ve Saleilles olmak üzere kendi dönemine kadar Batı'da mukayeseli hukuk alanında söz sahibi olan hukukçuların görüşlerini incelemiştir. Esasen mukayeseli hukuk çalışmaları tarihinde bir dönüm noktası olan 1900 yılı Paris Konferansı'na damgasını vuran Lambert ve Saleilles'in görüşleri, yukarıda Davran'dan aktarıldığı üzere Cumhuriyet döneminde hakim hukuk telakkisi ve hukuk devriminin mahiyeti açısından sakıncalı görülmüştür. Bu sebeple felsefî derinliğine rağmen Ayiter'in kendisi gibi görüşleri de hukuk fakültesi çevrelerinin dışında kalmıştır.

24 M. Ventura, *Mukâyese-i Kavânin-i Medeniye*, s. 3-9. Eser hakkında ayrıca bkz. Davran, *Mukayeseli Medenî Hukuk Dersleri*, s. 37-40.

25 Eser hakkında bilgi için bkz. Ali Adem Yörük, “Hukuk Tarihi Dersinin İhdası ve Mahmud Esad Seydişehirî”, s. 479-494.

26 Yörük, a.g.m., s. 490.

4. M. Şakir Berki, *Bir Forum Yazarına Cevap: Mukayeseli Hukuk ve Kanunları Tenkid İhtiyacı* (Ankara 1957, 3. baskı) ve “Mukayeseli Hukukda İstiklal” (*İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi*, c. 3, sy. 2, Mart-Nisan 1958). Mukayeseli hukuk çerçevesinde kanunların, özellikle de İsviçre’den alınan kanunların tenkid edilmesini dahi hazmedemeyen çevrelere cevaben yazılan bu yazılarda Berki, mukayeseli hukukta hukuk müesseseleri ve kaidelerinden beşer hayatına en uygun olanların araştırıldığını, bu çerçevede Babil hukukundan Roma hukukuna, kadim İsrail hukukundan İslam hukukuna ait araştırma yapma hususunda hukukçuların tam bir istiklale ve salahiyete sahip olması gerektiğini, “diğer hukuk sistemlerine meclüb olanların” müdahale edip hesap soramayacaklarını savunur. Ona göre “mukayeseli hukuk ilmi icabından olarak İslam hukukundaki bazı müessese ve kaideleri takdir ve hattâ övünce ona karşı mübareze vaziyetine geçmek” yerinde bir tavır değildir. Berki’ye göre mukayeseli hukuk alanında Türk hukukçuları tam bir fikri/ilmi istiklal ile hareket edemezler ve gerektiğinde yerli-yabancı kanunları ve müesseseleri tenkid süzgecinden geçiremezlerse memlekette “hukukçu namıyla tek bir şahıs” bile yetişmez, bunun yerine hukukçular yabancı ilim merkezlerinin “sâdik birer peyki” haline gelirler.²⁷ İslam hukukunun Roma hukuku gibi ölü bir hukuk olmadığını söyleyen Berki’ye göre ülkemizde çeşitli hukuki meselelerle ilgili olarak İslam hukukunun bilinmesine ihtiyaç bulunmaktadır ve hukuk fakülteleri müfredatında yer alması gereklidir.²⁸

5. Bülent Davran, *Mukayeseli Medenî Hukuk Dersleri* (İstanbul 1968). Davran, iki ana kısma ayırdığı eserinin ilk kısmında “nazarî esaslar” başlığı altında mukayeseli hukuk mefhumu ve müstakil bir ilim olarak mütalaa edilmesi, mukayeseli hukukun tarihçesi, faydası, hukukun tevhidi sorunu, mukayeseli hukukun farklı açılardan tasnifi, mukayeseli hukuk bakımından hukuk sistemlerinin tasnifine dair görüşleri ele alır. Davran bu kısımda ayrıca dünyadaki mukayeseli hukuk araştırmalarıyla ilgili kurumlar ve literatür hakkında da bilgi vermektedir. İkinci kısımda ise önemli hukuk sistemlerini inceler: Kara Avrupa hukuk sistemleri, İngiliz hukuku ve İslam hukuku.

Davran, mukayeseli hukuku bir ilim dalı olarak görmek için henüz erken olduğu, onu daha ziyade bir araştırma usûlü olarak görmek gerektiği kanaatindedir.²⁹ Hukuk sistemlerinin tasnifi noktasında ise, bazı tenkitlerde bulunmakla birlikte Arminjon-Nolde-Wolff’un tasnifini, çeşitli hukukçuların yaptıkları tasnifler içinde en uygunu olarak görür.³⁰

27 Şakir Berki, “Mukayeseli Hukukda İstiklâl”, *İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Dergisi*, Mart-Nisan 1958, c. 3, sy. 2, s. 72-73.

28 Şakir Berki, *Bir Forum Yazarına Cevap*, s. 6-7.

29 Davran, *Mukayeseli Medeni Hukuk Dersleri*, s. 22.

30 Davran, *Mukayeseli Medeni Hukuk Dersleri*, s. 117.

6. Ergun Özsunay, *Karşılaştırmalı Hukuka Giriş* (İstanbul 1976). 60'lı yıllardan itibaren dilde yaşanan değişim burada hem ilim dalının hem de kitabın ismindeki değişikliğe (“mukayese”den “karşılaştırma”ya geçilerek) yansımıştır. Özsunay, eserinin sunuş kısmında dünyada karşılaştırmalı hukukun bir ilim dalı olarak gelişmesine ve büyük bir canlılık içinde olmasına rağmen Türkiye’de mukayeseli hukuk eğitiminin 1975’e gelindiğinde hala 1950’de olduğu gibi sürdürülmesinden yakınır. Oysa Türk işçilerinin Avrupa’ya ve diğer ülkelere gittiği, AET’nin ulusüstü bir hukuk getirmekte olduğu, Türkiye’nin uluslarüstü kuruluşlarla sıkı ilişkilere girdiği bir dönemde karşılaştırmalı hukuk büyük önem arz etmektedir. Artık uluslararası hukukun sadece Kıta Avrupa hukuku ile şekillenmediğine, başka hukuk sistemlerinin de bilinmesinin gerekliliğine işaret eder. Eserin önemini artıran bir husus, müellifin kendi döneminde Batı’da mukayeseli hukuk çalışmalarını yürüten birçok enstitüye ve hukuk mektebine gitmiş ve ilgili hukukçularla görüşerek dönemin literatürüne, gelişmelerine vakıf olmuş olmasıdır; nitekim kapakta özellikle Konrad Zweigert ve René David’i zikreder; sunuş yazısında gittiği kurumlar ve görüştüğü kişilere teşekkür eder.

Müellif, Bülent Davran’ın karşılaştırmalı hukuku bir araştırma yöntemi olarak görmesini eleştirerek karşılaştırmalı hukukun “hukuk ilminin bağımsız bir disiplini” olarak ele alınması gerektiğini söyler.³¹ Eserin ilk bölümünde karşılaştırmalı hukukun mahiyetini inceleyerek bağımsız bir ilim dalı olduğunu savunur.³² İkinci bölümde karşılaştırmalı hukukun tarihî gelişimini, üçüncü bölümde bu ilim dalının görevlerini ve metodik sorunlarını inceler. Ona göre mukayeseli hukukta temel araştırma yöntemi “görevsel denklik” (funktionalität) ilkesidir. Kitabın en uzun bölümü olan dördüncü bölümde hukukun birleştirilmesi sorununu ve bu yönde Batı’daki çeşitli girişimleri, beşinci bölümde hukuk aktarımı/iktibasını konusunu ele alır. Birleşmiş bir dünya hukukunun gerçekçi olmadığını, hukuk alanında ancak kısmî birleştirmelerin yapılabileceğini savunur. Altıncı ve son bölümde ise hukuk düzenlerinin veya hukuk çevrelerinin sınıflandırılması konusunu ele alarak mukayeseli hukukçuların ortaya koydukları farklı bakış açılarını inceler. Son bölümle ilgili kendi görüşü, sınıflandırmanın “hukuk üslupları”na göre yapılmasıdır; büyük hukuk çevrelerine ilişkin bir makro-karşılaştırmayı bir başka çalışmada ortaya koymayı vaat eden Özsunay, bu büyük çevreleri altı grupta toplar, ancak ardından bunları Kara Avrupası hukukları grubu, Common law çevresi, sosyalist hukuk çevresi, dinsel ve gelenekçi hukuklar çevresi olarak dörde indirir. Son grup içerisinde İslam, İbrani, Kilise, Hindu ve Budist hukukları yer almaktadır. Bu büyük hukuk çevrelerinin dışında “melez hukuk düzenleri”nin bulunduğu da işaret eder.³³ Eserin bir başka özelliği, kitabın sonuna bölümlerin

31 Özsunay, *Karşılaştırmalı Hukuka Giriş*, s. 101.

32 Özsunay, *Karşılaştırmalı Hukuka Giriş*, s. 18.

33 Özsunay, *Karşılaştırmalı Hukuka Giriş*, s. 316-322.

ana hatlarının çıkarıldığı İngilizce bir özet ile yine İngilizce detaylı bir içindekiler kısmının eklenmiş olmasıdır.³⁴

7. Arzu Oğuz, *Karşılaştırmalı Hukuk* (Ankara 2003). Eser, müellifin de işaret ettiği üzere,³⁵ Özsunay’ın kitabının neşrinden itibaren geçen çeyrek asırlık uzun bir aradan sonra yazılmış ilk ders kitabıdır. Dünyadaki gelişmelere bağlı olarak karşılaştırmalı hukukun öneminin giderek arttığına işaret eden Oğuz, hukukun yeni sorunları çözebilmesi, yaşamdan kopmaması ve “ulusal” karakterini aşarak uluslararası nitelik taşımasında karşılaştırmalı hukuka düşen role vurgu yapmaktadır. Oğuz’a göre bağımsız bir hukuk dalı olan karşılaştırmalı hukukun en önemli görevi hukukun birleştirilmesi, en önemli ilkesi de işlevsel denklik ilkesidir. Oğuz, Türkiye’de yapılan ve başlığında “karşılaştırmalı” ifadesini taşıyan birçok araştırma veya tezin yabancı hukuk düzenlerine sathî ve sistemsiz bir şekilde değindikleri, zaten yabancı hukuk sistemlerini veya bunlarda belirli bir hukuki sorunla ilgili düzenlemeleri derinlemesine inceleseler bile bu tür çalışmaların ancak yabancı hukuklar hakkında bilgi verici, gerçek mukayeseli çalışmalar için ön çalışma niteliğinde olabileceği kanaatindedir. Gerçek bir mukayeseli çalışma ise mukayeseli hukuk metoduna uyularak, yani “işlevsel denklik ilkesi” gözetilerek yapılmış çalışmalar olabilir. Özellikle AB sürecinde gerek makro gerekse mikro düzeyde yabancı hukuklar hakkında bilgi sahibi olmak ve mukayeseler yapmak gerekmektedir.³⁶

Oğuz, eserinin ilk bölümünde karşılaştırmalı hukukun mahiyetini, metodunu ve tarihi gelişimini incelemektedir. Eserin ikinci bölümünde ise hukuk düzenlerinin tasnifinde başvurulacak esaslar ele alınıp dört “hukuk çevresi” (Latin, Alman, Anglo-Amerikan, İskandinav) tanımlanmıştır. Hukuk düzenleri “hukuk çevresi” terimi çerçevesinde tasnif edilerek, R. David ve Arminjon-Nolde-Wolff gibi mukayeseli hukukçuların hukuk düzenlerini gruplandırma çabalarına temas edilmekte, K. Zweigert’in bir hukuk çevresine aidiyeti belirlemede başvurduğu beş ölçüyle ilgili görüşü benimsenmektedir.

1990’lı yıllardan itibaren Avrupa Birliği çerçevesinde özellikle Alman hukukçuların ortak bir Avrupa hukuku oluşturma hedefine matuf olarak yön verdiği mukayeseli hukuk çalışmaları sistem içi bir mukayese niteliği taşır ve Oğuz’un aynı niteliği taşıyan bu eseri ve diğer çalışmaları da söz konusu hedef ve söylemin devamı mahiyetindedir.

34 Özsunay, *Karşılaştırmalı Hukuka Giriş*, İngilizce özet için bkz. s. 323-352; İngilizce içindekiler için bkz. s. 353-359.

35 Oğuz, *Karşılaştırmalı Hukuk*, s. 12.

36 Oğuz, *Karşılaştırmalı Hukuk*, s. 7-10. Karşılaştırmalı hukukun bir metot mu yoksa bir ilim dalı mı olduğuna dair yaklaşımlar, karşılaştırmalı hukukun konusu ve metodu hakkında ayrıca bkz. Oğuz, “Hukukun Bağımsız Bir Alanı Olarak Karşılaştırmalı Hukukun Konusu ve Metodu”, *Milletlerarası Hukuk Araştırma Bülteni, Prof. Dr. Ergin Nomer’e Armağan*, İstanbul 2003, s. 451-507.

2. İlahiyat Fakülteleri Çevresi

Mukayeseli hukuk araştırmalarının yürütüldüğü bir başka çevre ilahiyat fakülteleridir. İlahiyat fakülteleri çevresinde başta İslam hukuku bilim dalı olmak üzere dinler tarihi, İslam tarihi gibi farklı ana bilim dallarından araştırmacıların ortaya koyduğu bir kısım çalışmalar mukayeseli hukuk çerçevesinde değerlendirilmelidir.³⁷ 1950-1980 arası dönemde hem sadece bir tane ilahiyat fakültesi bulunması hem de henüz oryantalist çalışmaların gölgesinde bazı tartışmaların gündemi daha fazla işgal etmesi sebebiyle mukayeseli hukukla ilgili ciddi bir literatür söz konusu değildir. Bu dönemde daha çok fıkıh ve Roma hukuku arasındaki ilişkiyi ve fıkıhın hukuk bilimine katkılarını ele alan kitap ve makaleler yayımlanmıştır. Mesela Muhammed Hamidullah, G. H. Bousquet ve C. A. Nallino'dan çevirilerden oluşan *İslam Fıkıhı ve Roma Hukuku* (trc. Kemal Kuşçu, İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1964) bu tür eserlerdendir. Ayrıca Hayreddin Karaman'ın *Mukayeseli İslam Hukuku* adlı eserinin ilk cildi bu dönemde yayımlanmıştır (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1974).

1980 sonrasında ise mukayeseli hukuk çerçevesinde mütalaa edilebilecek tez, kitap ve makale formatında çeşitli telif ve tercüme çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmaların kahir ekseriyeti mikro düzeyde yapılmış çalışmalardır. İslam hukuku araştırmacıları tarafından yapılan çalışmalarda incelenen konular, ağırlıklı olarak Türkiye'deki mer'î hukuk ile karşılaştırılmıştır. Adında mukayese kelimesi geçmese bile bu dönemde yapılan fûrû/konu çalışmalarının çoğu, ilgili konunun Kara Avrupa hukuk sistematığı içerisinde incelenmesini ve zaman zaman Türkiye'deki mer'î hukuk kaideleriyle karşılaştırma yapılmasını içerir. Bunun temelinde de hem Türkiye'de hem de Arap ülkelerinde modern hukuk (yani Kara Avrupa hukuku) biliminde eğitim görmüş hukukçuların alışık oldukları sistematik içerisinde "İslam hukuku"nun tanıtılmasının bir gereklilik olarak görülmesi yatmaktadır. Zaten "fıkıh" yerine kullanılan tercüme "İslam hukuku" terimi de bu yönelişi özetler.

İlahiyat çevrelerinde yapılan çalışmalar içinde Hayreddin Karaman'ın günümüze kadar müteaddit defalar basılan *Mukayeseli İslam Hukuku* adlı eseri, yukarıda bahsedilen türden çalışmaların en önemli örneğini teşkil eder. Eserin ilk baskısına yazılan 1973 tarihli önsözde İslam hukukunun "Doğu'da ve Batı'da çeşitli ilmi toplantılarda" değerinin tasdik edildiği, mukayeseli hukuk ilminde ona yer verilmesine karar verildiği, oysa Cumhuriyetin ilk elli yılında ihmal edildiği, bu ihmalde fıkıhın "modern sistem ve metotlarla" işlenmemiş olmasının rolünün büyük olduğu ifade edilir. "Milli kültürümüzün bir parçası olan" İslam hukukunu incelemenin en azından "1-millî kültürümüzü tamamlama, tarihimize ışık tutma ve 2-muasır Türk hukuk ilminin ananeleşmesi ve inkişafı üzerinde önemli ve

37 İslam hukuku alanındaki mukayeseli hukuk çalışmalarına dair kapsamlı bir listeleme için bkz. Hamdi Çilingir ve M. Salih Eser, *Türkiye'de İslam Hukuku Çalışmaları Literatürü (1928-2012)*, s. 476-492.

müsbet tesirler icra edeceği” vurgulanır. Kitabın formatını belirleyen husus, “hukukçularımızın kolayca faydalanabilmeleri ve hitab ettiği kitlenin genişlemesi” amacı olup, bunu sağlamak üzere “Türk hukuk sistematığının İslam hukukuna uygulanması” ve konuların daha iyi anlaşılması için yer yer mukayeselere gidilmesi yolu benimsenmiştir. Konular anlatılırken tek mezheble sınırlı kalınmamış, çeşitli mezheplere ve içtihatlarla ve bu arada muasır İslam hukuk âlimlerinin görüşlerine yer verilmiştir.³⁸ Kara Avrupa hukuk eserleri sistematığına göre yazılan eserin ilk cildinde hukuk ve İslam hukukuna dair genel bir girişten sonra âmme hukuku ve hususi hukuk başlıklı iki ana bölümün altında konular işlenir. Amme hukuku başlığında devlet hukuku, esas teşkilat (anayasa) hukuku, ceza hukuku; hususi hukuk başlığı altında şahsın hukuku, aile hukuku, miras hukuku bölümleri yer alır. Eserin ikinci cildi borçlar hukukuna (muamelat), son cildi ise eşya hukuku ile devletler hususi hukukuna ayrılmıştır. Başka çalışmalarda ele alındığı için devletler umumi hukuku ve usul (muhakeme) hukukuna eserde yer verilmemiştir. Eserin temel hedefi fikhın konularını Kara Avrupa hukuku eserlerinin konu sistematığı içerisinde işlemektir; zaman zaman doktrine ve Türkiye’deki mer’î hukuka yer verilmekle birlikte sistemli bir mukayese gayesi güdülmeyiz; sadece mirasla ilgili bölümde “TMK ile Mukayese” adlı bir başlık açılmıştır. Klasik eserlerden farklı olarak ibadetler bölümü bu eserde yer almamaktadır ve bu yönüyle Ö. Nasuhi Bilmen’in *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu* adlı eserine benzemektedir. Ancak konu sistematığının yeniliği açısından ondan farklılaştığı gibi içerik olarak da Türkiye’deki hukuk doktrini eserlerine ve mer’î hukuka daha fazla atıf içerir.

İslam hukuku anabilim dalında yapılan çalışmalar arasında makro düzeyde mukayeseli çalışmalar çok az sayıdadır. Her şeyden önce gerek İslam medeniyeti dışındaki diğer medeniyetlere ait hukuk bilimlerinin gerekse çeşitli ülkelerde ve bölgelerde mer’î hukuk sistemlerinin küllî olarak tanınması, tahlil ve değerlendirilmeye tabi tutulması hususunda büyük bir eksiklik bulunmaktadır. Bunun temel sebebi, tıpkı hukuk fakülteleri ve üniversitelerin diğer bölümlerinde olduğu üzere Türkiye yükseköğretiminin gündemine kürevî ölçekte bir planlamaya dayalı medeniyet ve bölge çalışmalarının girmemiş olmasıdır. Dolayısıyla bu türden az çok var olan çalışmalar şahsî merak ve ilgilerden kaynaklanan çalışmalardır.

İlahiyat fakülteleri çevresinde bir hukuk sistemine yönelik tanıtım düzeyindeki çalışmalara örnek olarak M. Ali Yargı’nın *Suudi Arabistan’da Yargı Sistemi* (İstanbul: Marmara İlahiyat Vakfı Yayınları, 2014) adlı monografisi zikredilebilir. Gerek İslam ülkeleri gerekse diğer ülkelerin hukuk sistemlerine yönelik bu tür çalışmaların yapılması makro düzeydeki mukayeseler için önemli bir adım olacaktır.

38 Bkz. Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), c. 1, s. 7-8.

İslam hukuku araştırmacıları ile dinler tarihi ve diğer anabilim dallarındaki araştırmacılar fıkıh ve Yahudi hukuku arasında mukayeseli çalışmalar da yapmışlardır. Bu çalışmalar çoğunlukla cüz'î konular/meseleler etrafındaki mukayeselerden oluşmaktadır. Öte yandan Hristiyan/kilise hukukunun tanıtılması veya fıkıh ve Hristiyan/kilise hukuku arasında mukayese yapılmasına yönelik çalışmalar çok az sayıdadır. Hint ve Uzakdoğu dinleri ve medeniyetlerine ait hukuk anlayışlarının incelenmesine yönelik herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

Mukayeseli hukuk adlandırması tercümelere de yansımıştır. Bu çerçevede İbn Rüşd'ün farklı fıkıh mezheplerinin görüşlerine değindiği ve aslında hilâf ilmüne dair bir eser olan *Bidâyetü'l-müctehid*'i, Türkçe'ye çevrilirken *Mezheplerarası Mukayeseli İslam Hukuku* alt başlığıyla tercüme edilmiştir.³⁹ Benzer şekilde Debûsî'ye nisbet edilen *Te'sîsu'n-nazar* adlı eser de *Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi* başlığıyla tercüme edilmiştir.⁴⁰

3. Eskiçağ Tarihi Araştırmaları

Mukayeseli hukuk çalışmalarıyla ilgili üçüncü çevre, yine hukuk tarihiyle irtibatlı olarak değerlendirilmesi gereken daha dar kapsamlı Eskiçağ hukuk tarihi araştırmalarıdır. Avram Galanti'nin biraz daha erken tarihli çalışmaları bir kenara bırakılırsa bu araştırmalar, kısmen ideolojik gerekçelerle Sümerler, Asurlular ve Hititler gibi 1930'larda rağbet gören tarih araştırmalarının bir uzantısı olarak yapılmıştır ve yukarıdaki iki çevreye göre daha cılız kalmıştır.

C. Değerlendirme

Türkiye'de Osmanlı'dan günümüze mukayeseli hukuk çalışmalarıyla ilgili temel bazı tespit ve değerlendirmelerde bulunmak mümkündür. Öncelikle Batı'da XIX. yüzyılın ikinci yarısında mukayeseli hukuk çalışmalarının ortaya çıkmasından kısa bir süre sonra Türkiye'de de bu çalışmaların izlendiği ve bunun XX. yüzyıl başlarından itibaren gerek eğitim müfredatına gerekse literatüre yansıdığı görülmektedir. Osmanlı son döneminden günümüze Türkiye'deki mevcut literatür, "mukayeseli hukuk"un farklı şekillerde anlaşıldığını ve kullanıldığını göstermektedir (ilim dalı veya metot oluşu, fonksiyonu, sınırları, yabancı bir hukuk sistemi veya müesseseyle ilgili tasvirin "içeride" kabul edilip edilmeyeceği, hukuk tarihiyle ilişkiler vb.). Mevcut mukayeseli hukuk çalışmaları, yükseköğretimde ve hukuk siyasetindeki sistemli bir hedef ve planlamanın değil, genellikle -bazıları üniversitede bile yer almayan- kişilerin şahsî ilgi ve gayretlerinin ürünüdür. Davran, fıkıhın hakim olduğu Osmanlı hukuk sistemini kastederek "her türlü yabancı tesirleri reddeden bir memlekette mukayeseli hukukun zor inkişaf edeceğini" ileri sürmüştü.⁴¹ Ancak

39 Bkz. Ebu'l-Velid İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid - Mezheplerarası Mukayeseli İslam Hukuku*, trc. Ahmed Meylani, redaksiyon Vecdi Akyüz, İstanbul: Beyan Yayınları, 1991.

40 Ebû Zeyd Abdullah (Ubeydullah) b. Muhammed b. Ömer b. İsa Debûsî, *Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi*, trc. Ferhat Koca, Ankara: Ankara Okulu, 2002.

41 Davran, *Mukayeseli Medeni Hukuk Dersleri*, s. 35.

öyle görünüyor ki hukuk alanının tamamen yabancı tesirlere teslim edildiği bir dönemde de mukayeseli hukuk inkişaf edememiştir. Bu araştırma alanının inkişaf etmemesinin sebeplerini başka bir yerde aramak ve anakronik suçlamalardan farklı bir açıklama getirmek gerekir.

Özellikle tez şeklinde yürütülen çalışmaların çoğunluğu, mikro düzeydeki çalışmalardan oluşmaktadır ve önemli bir kısmı mukayeseden ziyade ilgili sorunun yabancı hukuk sisteminde nasıl çözüme kavuşturulduğunu tasvir düzeyinde kalmaktadır. Mukayeseli hukukla ilgili yerli bir araştırma literatürü oluşması bir yana Batı’daki tartışmaların sistemli bir şekilde aktarımı ve tahlilinin dahi söz konusu olmadığı, bununla birlikte yukarıda tanıtılan belli başlı eserler yoluyla Batı’daki literatürün sınırlı da olsa takip edildiği görülmektedir. Benzer şekilde gerek Batılı gerekse diğer bölge ve ülkelerin hukuk sistemlerine dair ciddi bir tasvirî (descriptive) literatür dahi yoktur. Türkiye’de siyasî/stratejik bölge/saha araştırmalarında yer alması gereken hukuk sistemlerine dair makro düzeydeki araştırmalar ise hemen hiç söz konusu edilmeyecek durumdadır. Bunun bir sebebi, bölge/saha araştırmalarının genel olarak zaten zayıf durumda oluşu ve üniversitelerin bu tür bir bölüm anlayışıyla yapılandırılmamış olmasıdır. Farklı din ve medeniyetlerdeki hukuk telakkilerinin ve varsa hukuk bilimlerinin ve geleneklerinin incelenmesi de hukuk tarihi veya ilahiyat çalışmaları çerçevesinde, yine şahsî ilgilere dayalı ve dağınık olarak yürütülmüştür.

Zaman zaman kurumlaşma ve süreli yayın çabaları olmuşsa da bunlar sürekililik arz etmemektedir. Mukayeseli hukuk, eğitim müfredatında daima tâli bir alan olarak görülmüştür; hemen tüm hukuk fakültelerinde mukayeseli hukukun seçmeli ders olarak okutulması, yeterli sayıda ders metninin bulunmaması gibi hususlar bunun neticesidir. Cumhuriyet döneminde Türkiye’nin kendisini Batı medeniyeti içinde konumlandırması, kendi aslî hukuk sistemini terk ederek küllî bir ıktibasa dayalı tâbi bir hukuk nizamına geçmesi, mukayeseden ziyade metbû hukuk sistemlerinin takip edilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Esasen Cumhuriyetin erken dönemlerinde mukayeseli çalışmalara “hoş bakılmamış”tır. 1950 sonrası dönemde ise önce AET, ardından AB süreci dolayısıyla literatürde mukayeseli hukukun önemine vurgu yapılmış, AB hukukunu tanımaya ve birlik hukukuna intibakı sağlamaya yönelik çalışmalar son yıllarda artmıştır.

Günümüzde Türkiye’nin yeni açılımlarıyla siyaset, ekonomi ve kültür alanında dünyanın tüm bölgeleriyle ilişkileri gelişmektedir. Dolayısıyla sadece AB ülkeleri hukuku değil, tüm hukuk telakkileri, gelenekleri ve yabancı hukuk sistemlerinin -yukarıda işaret edilen farklı seviyelerde- tanınmasına ve incelenmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Bu bir yandan bölge/ülke hukuku uzmanlıklarının bir yandan da araştırma altyapısının (enstitü, kütüphane, kurumlar arası irtibatlar vb.) geliştirilmesi gereğini ortaya koymaktadır. Ancak hepsinden önemlisi, başta hukuk alanında olmak üzere araştırmacılığı felç

eden zihniyet engellerinin izale edilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede, hukuk çevrelerinin İslam medeniyetinin hukuk bilimi olarak fıkıhla irtibatsızlığının da sorgulanması gereklidir. Hukukçuların önemli bir kısmı, hakiki bir mukayeseli hukuk araştırması yapmaya, bu çerçevede aslı hukukumuzu incelemeye ruhen ve zihnen müsait değildirlere. Esasen böyle bir incelemeyi Batılı veya Doğulu bir araştırmacı rahatlıkla yapabilirken, kendini Müslüman olarak tanımlamakla birlikte kültürel ve akademik anlamda İslam dinine yabancılaştırılmış ve şartlanmış araştırmacı, varoluş düzeyinde bu memleket insanının maruz bırakıldığı kişilik bölünmesi ve çelişkiyle yüzleşmeyi göze almaksızın bu tür incelemelere giremeyecektir.

İlahiyat çevrelerinde yürütülen çalışmalara gelince, öncelikle yukarıda geçtiği üzere makro düzeyde ve sistematik mukayese çalışmalarının yokluğu burada da görülmektedir. Ancak bunun da gerisinde daha önemli bir sorun, fıkıhın akademik alandaki meşruiyetinin “hiç olmazsa” mukayeseli hukuk çalışmaları çerçevesinde kabul ettirilmeye çalışıldığı yılların izinin taşınması, fūrū konularının da hala yabancı bir alanda inşa edilmeye çalışılmasıdır. Burada içerik olarak mer’i hukukla mikro mukayeselerden söz edilebilirse de, sonrasında içeriği de tayin eden bir biçim değişimi söz konusu olmaktadır. Kabul etmek gerekir ki fıkıh, hakim çevrelerde meşruiyetinin sağlanmasından ve sömürge hukukunun gölgesinde yer almaktan müstağni, köklü, canlı bir bilim dalıdır; dolayısıyla gerek hayatımızda ve eğitimimizde gerekse literatürde sadece mukayeseli hukuk veya hukuk tarihi içinde ele almakla yetinilemeyecek kadar esaslı bir yere sahiptir. Fıkıhın özgünlüğü, istiklali ve hayatiyetinin tazammunları zihinlerde tebellür etmek şartıyla diğer din ve medeniyetlerin hukuk telakkileri, gelenekleri ve bilimleri, sistemleri ve mevzuatlarıyla makro ve mikro düzeyde mukayeselere gidilebilir; bu çerçevede fıkıhın tarih içinde başka hukuk gelenekleriyle/bilimleriyle etkileşimleri, fıkıhtan diğer hukuk bilim veya sistemlerine terim, mesele, hüküm, teori, kurum ve uygulama aktarımı veya tersine fıkıha veya Müslümanların hukuk tatbikatına yapılan aktarım veya yansımalar üzerine çalışmalar yapılabilir. Ancak özellikle dikkat edilmesi gereken husus, “insanlığın ortak hukuk mirası, insanlığın ulaştığı hukuk seviyesi, evrensel hukuk ilkeleri ve normları” gibi kendinden menkul ve hakim dünya sistemine üstünlük bahşeden ilerlemeci söylemlerin bir kenara itilmesi; günümüzde fıkıhın bir ilim dalı olarak işleniş biçimi ve mesaili itibarıyla başka hukuklardan istifade edebileceği yönlerde ancak sistemli bir inceleme ve tenkid sürecinden sonra karar verilmesidir.

III. Mukayeseli Hukuk Çalışmaları: Seçme Literatür

Mukayeseli hukuk çalışmalarına dair kapsamlı bir liste çalışması bulunmamakla birlikte bu alandaki ihtiyacı karşılayacak birkaç eserden bahsedilebilir. Öncelikle H. Nail Kubalı'nın makalesinde 1970'li yıllara kadar yapılmış çalışmalara dair

seçme bir literatür verilmiştir.⁴² Son dönemde ise Hamdi Çilingir ve M. Salih Eser tarafından hazırlanan *Türkiye’de İslam Hukuku Çalışmaları Literatürü (1928-2012)* başlıklı önemli çalışmada gerek fıkıh mezhepleri arası gerekse fıkıh ve diğer hukuk sistemleri arası karşılaştırmalı çalışmalar derlenmiştir.⁴³ Bunun dışında hukuk fakültelerindeki tezlerle ilgili bir çalışma bulunmamakla birlikte bu konuda YÖK’ün tezler veri tabanına başvurulabilir.

Burada yukarıdaki çalışmalar ve YÖK’ün veri tabanı da göz önünde bulundurularak seçme bir literatür verilmesi uygun görülmüş, ayrıca bu makalede benimsenen bakış açısı çerçevesinde yukarıdaki kaynaklarda yer almayan veya farklı bölümlerde yer alan bir kısım çalışmalar da eklenmiştir.

Eserler seçilirken Türk hukuk tarihi ve Roma hukuku ile ilgili müstakil eserlere yer verilmemiştir. Eserler yayın tarihlerine göre sıralanmışlardır; sadece teliflere değil tercümelere de yer verilmiştir.

A. Süreli Yayınlar

1. *İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavânin Mecmuası*, müessis ve sahibi: Mehmed Arif, İstanbul: Hilal Matbaası, Aylık. İkinci Meşrutiyet döneminde 13 Nisan 1909 (31 Mart 1325) - 1911 (1327) arası toplam 24 sayı çıkan bu dergi hakkında bkz. Fatmagül Demirel, “Kütüphane Rafında Okuyucusunu Bekleyen Bir Yayın: İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin Mecmuası”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2005, c. 3, sy. 5, s. 755-765.

2. *Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Enstitüsü, 1957-1959, 1967-1996. 1957-1959 arası ikişer aylık periyodlarla çıkarılması planlanmış olmakla birlikte düzenli çıkarılamamış görünmektedir. 1967’de yeniden (cilt ve sayı olarak 1 verilmek suretiyle) başlanıp yılda bir veya iki sayı çıkarılması düşünülmekle birlikte bu gerçekleştirilememiş, özellikle 1980 sonrası sadece beş sayı çıkarılabılmış ve 1996’da 20. sayıdan sonra kesintiye uğramıştır (11 ve 12. sayılar hiç çıkmamış görünmektedir). Dergi arşivine İstanbul Üniversitesi’nin internet sayfası üzerinden ulaşılabilir: <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iiumhad/issue/archive>.

3. *Mukayeseli Hukuk Dergisi*, Ankara: Milli ve Yabancı İçtihatlar Kurulu, ilk yayın tarihi: 1956-1959. Kaç sayı çıkarıldığı belirsizlik taşımaktadır. Milli Kütüphane ve Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kütüphanesi dahil kütüphane kataloglarında da bir bilgiye rastlanamamıştır.

Bunların dışında İstanbul ve Ankara hukuk fakültelerinin dergileri ve *Kazancı Hukuk Araştırmaları Dergisi* ile *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*’nin çeşitli sayılarında da alanla ilgili hatırı sayılır derecede makale yayımlanmıştır.

42 Bkz. Kubalı, a.g.m., s. 37-40.

43 Bkz. Hamdi Çilingir - M. Salih Eser, *Türkiye’de İslam Hukuku Çalışmaları Literatürü (1928-2012)*, s. 476-492.

B. Kitap, Tez, Tebliğ ve Makaleler

Osmanlılar Dönemi:

1. Rupen Ohannes Karakaşyan, “Mecelle madde 804-832, Âriyetin Milel-i Muhtelifle ile Tatbiki” (Doktora tezi, 1298/1881). Bu çalışma, Mekteb-i Hukuk-ı Sultanî’de yapılan tek doktora tezi olup, Hanefi fıkhı ile Roma hukuku ve Avrupa kanunları arasında yapılan mukayeselere dayanır (Tezin latin harfli yayımı için bkz. Mehmet Akman, “Türkiye’de Hukuk Alanında Yapılan İlk Doktora Tezi”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 2006, Bahar, sy. 1, s. 65-86).⁴⁴
2. Şehbaz Efendi, “İngiltere Usul-i Cezaiyesi”, *Servet-i Fünûn*, 10 Şubat 1315, nr. 467, s. 389-396.⁴⁵
3. Mekteb-i Hukuk Mecelle muallimlerinden Cemaleddin, “Mukayese-i Kavânîn-i Medeniyye: Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye-Fransa Kanun-ı Medenîsi-Kitâbu’l-Büyû”, *İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavânîn Mecmuası*, 1325, sene: 1, c. 1, s. 22-32.⁴⁶
4. Kozana dava vekillerinden Kostantin, “Devlet-i Osmaniyede Musademe-i Hukuk ve Roma Hukuku”, *İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavânîn Mecmuası*, 1326, c. 4, s. 685-691, 902-906.⁴⁷
5. Muslihuddin Adil Taylan, *Mukayeseli Hukuk-i İdare Dersleri*, Selanik: Rumeli Matbaası, 1327 (1911).
6. İzmirli İsmail Hakkı, *İlm-i Hilâf*, Dersaâdet: Hukuk Matbaası, 1330. Eserin latin harfleriyle yayımı için bkz. *İlm-i Hilâf*, (iki cilt), Sırrı Fuat Ateş (haz.), Konya: Hüner Yayınevi, 2010, 2012.
7. Mişon Ventura, *Mukayese-i Kavânîn-i Medeniyye*, Dersaâdet: Kanaat Matbaası, 1330.
8. Mahmud Es’ad b. Emîn Seydişehrî, *Tarih-i İlm-i Hukuk*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1331/1915; eserin aynı adla latin harfleriyle yayımı için bkz. Fethi Gedikli ve diğerleri (haz.), Ankara: Yetkin Yayıncılık, 2012).
9. Montesquieu, *Rûhu’l-kavânîn*, trc. Hüseyin Nazım, İstanbul: Sancakciyan Basımevi, 1331 (1915). Daha sonra tamamı iki cilt halinde İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1339.

44 Bu eserle ilgili ayrıca bkz. Ali Adem Yörük, “Mekteb-i Hukuk’un Kuruluşu ve Faaliyetleri”, s. 68.

45 Müellif ve eseri hakkında bkz. Yörük, “Mekteb-i Hukuk’un Kuruluşu ve Faaliyetleri”, s. 114-115.

46 Bu makalenin Latin harfleriyle yayımı için bkz. Cemaleddin, “Mukayese-i Kavânîn-i Medeniyye: Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye-Fransa Kanun-ı Medenîsi-Kitâbu’l-Büyû”, çev. Seda Örssten Esirgen, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2012, c. 61, sy. 2, s. 809-818.

47 Bu makalenin Latin harfleriyle yayımı için bkz. Kostantin, “Devlet-i Osmaniyede Musademe-i Hukuk ve Roma Hukuku”, çev. Seda Örssten Esirgen, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2012, c. 61, sy. 3, s. 1185-1203.

10. Stuart Glennie, “İslam ve Hıristiyan Tarz-ı Aileleri Hakkında Bir Mukayese”, trc. ?, İstanbul, 31 Teşrin-i Evvel 1334, *Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim]*, c. 15, sy. 376, s. 223-224.

11. Mehmed Seyyid, *Hak Mefhûmunun ve Kuvve-i Müeyyidesinin Sûret-i Telakkîsi Hakkında İslam Felsefe-i Hukukuyla Avrupa Felsefe-i Hukuku Arasında Bir Mukayeseye Dair Konferans*, İstanbul: Kader Matbaası, 1338. Eserin Latin harfleriyle yayımı için bkz. “Mehmed Seyyid Bey ve Hak Kavramı Üzerinden İslâm Hukuk Felsefesi ile Avrupa Hukuk Felsefesi Arasındaki Mukayesesi”, F. Gedikli (haz.), *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası (ÜHFİM)*, 2014, c. 72, sy. 1, s. 107-132.

Cumhuriyet Dönemi:

1. Avram Galanti, *Hamurabi Kanunu*, İstanbul: Kağıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, 1341/1925.

2. Avram Galanti, *Üç Sami Vâzı-ı Kanun: Hamurabi, Musa, Muhammed: Tarihi, Hukuki, İçtimai Tetkik*, İstanbul: Kağıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, 1927. Bu eserin Latin harfleriyle aynı adla yayımı için bkz. Eyyüp Tanrıverdi (haz.), İstanbul: Anka Yayınları, 2002.

3. Avram Galanti, *Hitit Kanunu*, İstanbul: Bankalar Matbaası, 1931.

4. Avram Galanti, *Asur Kanunu*, İstanbul: Bankalar Matbaası, 1933.

5. Fritz Neumark, *Mukayeseli Hukukun Maliye İlminde Önemi*, trc. Orhan Arsal, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü, 1937.

6. Mustafa Reşit Belgesay, *Teorik ve Pratik Medeni Hukuk: Ticaret Hukuku ile Mukayeseli Türk Kanunu Medenisi ve Borçlar Kanunu Şerhi*, İstanbul, yayınlayan y., 1937.

7. Yusuf Ziya Özer, *Mukayeseli Hukuku Esasiye Dersleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1939.

8. Ferit Ayiter, “Mukayeseli Hukuk”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (Mukayesenin Mahiyeti ve Hukukta Mukayese başlıklı ilk iki bölüm), 1943, c. 1, sy. 4, s. 571-620; (Mukayeseli Hukukta Yeni Görüşler ve Netice başlıklı son iki bölüm), 1944, c. 2, sy. 2-3, s. 223-286. Milli Kütüphanede Ferit Ayiter adına kayıtlı *Mukayeseli Hukuk* başlıklı eser, bu makalelerden ilkinin ayrı basımıdır (Ankara 1944), farklı bir eser değildir.

9. Andreas B. Schwarz, “İngiliz Hukuku ve Kontinental Hukuk”, trc. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 1937, c. 3, s. 215-236.

10. Andreas B. Schwarz, *Mukayeseli Hukuk Zaviyesinden İngiliz Borçlar Hukukunun Ana Hatları*, Ankara: Hukuk İlmini Yayma Kurumu (konferanslar serisi), 1941.

11. Clive Parry, “İngiliz Hukuk Sistemi”, trc. Fadıl H. Sur, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (AÜHF)*, 1943, c. 1, sy. 3, s. 442-458.
12. Sadri Maksudi Arsal, *Umumî Hukuk Tarihi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1944 (2. baskı).
13. Andreas B. Schwarz, *Hususi Hukukun Beynelmîlel Tevhidi Meselesi*, trc. Bülent Davran, *İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Dergisi*, c. 10, sy. 3-4 (1945), s. 549-564.
14. Andreas B. Schwarz, “Roma Hukuku ve İngiliz Hukuku”, trc. Bülent Davran, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, c. 11, sy. 3-4, 1945, s. 180-202 (09.01.1945 tarihli konferans metni).
15. Sadri Maksudi Arsal, *Hukuk Felsefesi Tarihi*, İstanbul: Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti, 1945.
16. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve İstılâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi c. 1-6, 1949-1952.
17. E. W. Ridges, “İngiliz Anayasa Hukuku”, trc. Mukbil Özyörük, *AÜHF*, 1951, c. 8, sy. 3-4, s. 183-209.
18. Vasfi Raşid Seviğ, “Fıkıh ve Medeni Kanun”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (AÜHFD)*, 1951, c. 8, sy. 3-4, s. 210-235.
19. E. E. Cheatham, “Common Law’da Mahkemelerin Yargı Yetkisi”, trc. Hikmet Belbez, *AÜHFD*, 1951, c. 8, sy. 3-4, s. 354-362.
20. Jale Güral, “Kefalet Akdi ile Aval Arasında Bir Mukayese”, *AÜHFD*, 1951, c. 8, sy. 3-4, s. 435-478.
21. Paul Koschaker, “Mukayeseli Hukuk Tarihi”, trc. M. Kudret Ayiter, *AÜHFD*, 1954, c. 11, sy. 1-2, s. 581-589.
22. Hamide Topçuoğlu, *Eski İsrail Hukuku. Menşei, Hususiyetleri, Babil Hukuku ile Münasebetleri*, Ankara 1948.
23. Ali Fuat Başgil, *Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri: Mukayeseli Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, İstanbul: Baha Matbaası, 1957; y.y., 1387/1967.
24. M. Şakir Berki, *Bir Forum Yazarına Cevap: Mukayeseli Hukuk ve Kanunları Tenkit İhtiyacı*, Ankara 1957.
25. M. Şakir Berki, “Mukayeseli Hukukda İstiklâl”, *İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Mecmuası*, Mart-Nisan 1958, c. 3, sy. 2, s. 72-73.
26. *Comparative Legal Education - The Papers of the Ankara Conference on Comparative Legal Education*, edited by Joseph W. Hawley, Ankara: Ajans Türk Press, 1959.
27. Bülent Davran, *Mukayeseli Medeni Hukuk Dersleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1968.

28. Tuğrul Ansay, “Mukayeseli Hukukla İlgili İki Kongre”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1970, c. 27, sy. 3-4, s. 337-342.
29. Hüseyin Nail Kubalı, “XIX.cu Yüzyılın Sonlarından İtibaren Türkiye’de Mukayeseli Hukukun Gelişmesi ve Mukayeseli Araştırmalarının Bugünkü Durumu”, çev. Özer Seliçi, *Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 1973, c. 7, sy. 10, s. 3-46.
30. Ergun Özsunay, *Karşılaştırmalı Hukuka Giriş*, İstanbul 1976.
31. Ali Şafak, *Mezhebler Arası Mukayeseli İslam Ceza Hukuku*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, 1977.
32. René David, *Çağdaş Büyük Hukuk Sistemleri*, trc. M. Argun Köteli, İstanbul 1985.
33. Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1974 (sadece ilk cildi), 1982 (1. ve 2. ciltler), İstanbul: Nesil Yayınları, 1986-87 (3 cilt), 1996 (3 cilt), İstanbul: İz Yayıncılık, 1999, 2001 (3 cilt).
34. Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1986.
35. İbrahim Kâfi Dönmez, “İslâm Hukukunda Müctehidin Nasslar Karşısındaki Durumu ile Modern Hukuklarda Hâkimin Kanun Karşısındaki Durumu Arasında Bir Mukayese”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1986, sy. 4, s. 23-51.
36. Abdülkadir Udeh, *Mukayeseli İslam Hukuku ve Beşeri Hukuk*, trc. Ali Şafak, Ankara: Rehber Yayıncılık, 1990.
37. *Mukayeseli Hukuk ve Uygulama Açısından İşçi İşveren Münasebetleri*, Sabri Orman, Tevfik Özek, İsmail Kurt (haz.), İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 1990.
38. Hamza Aktan, *Mukayeseli İslam Miras Hukuku*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1991.
39. Mahmut Aydın, *Kilise Hukukunun Gelişimi ve Doğuşu*, 1993, (Yüksek Lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı).
40. Haluk Songur, “İslâm Hukukunda Avukatlık Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1994, sy. 1, s. 225-256.
41. Vecdi Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali: İslam Fıkhi İbadetler*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.
42. Celal Erbay, *İslam Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası: Kitabü'n-Nafakat ve Türk Yargı Kararları İle Mukayeseli Olarak*, Bakü: Göytürk Matbaası, 1995.

43. İbrahim Kâfi Dönmez, “İslâm Hukukunda Modern İletişim Araçları ile Yapılan Akitler (Batı Hukuku ile Mukayeseli Olarak)”, *İLAM Araştırma Dergisi*, 1996, c. 1, sy. 1, s. 9-62.
44. Hasan Tahsin Fendoğlu, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik: Kamu Hukuku Açısından Mukayeseli Bir İnceleme*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.
45. Özcan Şimşek, *İslam Hukukunda Hırsızlık Suçu ve Cezası (Seküler Hukukla Karşılaştırmalı)*, 1998 (Yüksek Lisans tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı).
46. Ze’ev W. Falk, “Yahudi Hukuku”, trc. Bilal Aybakan, *İLAM Araştırma Dergisi*, 1998, c. 3, sy. 1, s. 169-192.
47. Murat Çizakça, *İslam Dünyasında ve Batı’da İş Ortaklıkları Tarihi*, çev. Şehnaz Layikel; Hamdi Can Tuncer (haz.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999 (özgün adı: *A Comparative Evolution of Business Partnerships*, Leiden: E. J. Brill, 1996).
48. Ruud Peters, “İslâm Hukuk ve İnsan Hakları - Süregelen Bir Tartışmaya Katkı”, trc. Haluk Songur, *Tabula Rasa*, 2001, yıl: 1, Mayıs-Ağustos, sy. 2, s. 203-218, Isparta.
49. Arzu Oğuz, “Hukuk Tarihi ve Karşılaştırmalı Hukuk Açısından Uluslararası Ticaret Hukuku”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (AÜHFD)*, c. 50, sy. 3, 2001, s. 11-52.
50. Hasan Tahsin Fendoğlu, *Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri 1786-1929: Kamu Hukuku Açısından Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2002.
51. Arzu Oğuz, *Karşılaştırmalı Hukuk*, Ankara 2003.
52. Ekrem Buğra Ekinci, *İslam Hukuku ve Önceki Şeriatler*, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2003.
53. Arzu Oğuz, “Hukuk Eğitimindeki Son Gelişmeler ve Karşılaştırmalı Hukukun Hukuk Eğitimindeki Rolü”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (AÜHFD)*, 2003, c. 52, sy. 4, s. 1-38.
54. Arzu Oğuz, “Hukukun Bağımsız Bir Alanı Olarak Karşılaştırmalı Hukukun Konusu ve Metodu”, *Milletlerarası Hukuk Araştırma Bülteni, Prof. Dr. Ergin Nomer’e Armağan*, İstanbul 2003, s. 451-507.
55. Nedim Bahçekapılı, *Kilise Hukuku ve Avrupa’da Laiklik Sürecinin Başlamasına Tesirleri (Şahıs ve Aile Hukuku Alanında İslâm Hukukuyla Mukayesesi)*, 2003 (Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı).

56. Fatma Yüksel, *İslam Hukuku ve Yahudi Hukukunda Helal Haram Kavramları Açısından Gıdalar*, 2003 (Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı).

57. Haluk Songur, “Mukayeseli Hukukçu Olarak John Makdisi”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2004, [Oryantalist İslâm Hukukçuları Özel Sayısı], sy. 4, s. 267-274.

58. Marcel A. Boisard, “Batı’nın Kamu ve Uluslararası Hukukuna İslam’ın Muhtemel Tesiri Üzerine”, trc. Şemsettin Ulusal, *Marife*, güz 2004, yıl 4, sy 2, s. 245-266.

59. M. Rahmi Telkenaroğlu, “Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî (189/804) ve Hugo Grotius’un (1583-1645) Devletler Hukukuna Etkileri (Mukayeseli Bir Çalışma)”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2005, sy. 5, s. 67-93.

60. Arzu Oğuz, “Medeni Hukukun Gelişim Çizgisi ve Karşılaştırmalı Hukukun Rolü”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (AÜHFD)*, 2006, c. 55, sy. 1, s. 195-205.

61. Haluk Songur - V. Yalçın, «Roma Hukukunun İslam Hukukuna Etkileri Tartışmasında Daha Derine Doğru -Roma Hukukunun Semitik Kökenleri-», *SOBE Sosyal Bilimler Evi*, 2006, yıl:1, sy. 2, s. 57-68.

62. Mehmet Salih Kumaş, “Bir Finansman Yöntemi Olarak İş Ortaklığı Uygulaması: Mudârabe-Commenda Karşılaştırması”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, c. 15, sy. 1, s. 369-385.

63. Mehmet Salih Kumaş, “Hukukî Çoğulculuk Bağlamında Osmanlı ve İsrail Hukuklarına Bir Bakış”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, c. 15, sy. 2, s. 343-364.

64. Mehmet Salih Kumaş, “Faizsiz Bir Finans Yöntemi Olarak Venture Capital Sistemi ve İslam Bankacılığı ile Mukayesesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, c. 16, sy. 1, s. 279-298.

65. Tuncay Başoğlu, “Hıristiyan Hukuku”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2007/9, s. 25-66.

66. Erdal Doğan, *Hitit Hukuku - Belleklerdeki Kayıp*, İstanbul 2007.

67. George Makdisi, “Ortaçağ Hukuk Tarihinde Hukuk Loncaları: *Inns of Court*’un Kökenlerine Dair Bir Araştırma”, a.mlf., *İslam’ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitimi* içinde (trc. Tuncay Başoğlu, İstanbul 2007), s. 305-323.

68. Kadir Yaman, *Yoksulluk Hukuku: Modernleşme Sürecinde İngiltere-Osmanlı İmparatorluğu Karşılaştırması*, 2007 (Yüksek Lisans tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi).

69. Haluk Songur, "Human Rights and Islam: An Attempt To Compare The Farewell Address of Prophet And The Manga Carta", *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007/2, sy. 19, 1-16.
70. Haluk Songur, *Karşılaştırmalı Hukukta Cezalandırmanın Teorik Temelleri İslam Ceza Hukukunda Ceza ve Amaçları*, İstanbul: Söğüt Yayınları, 2008.
71. Haluk Songur, *İslam Ceza Hukukunda Suça İştirak -Mukayeseli Bir İnceleme-*, Isparta, 2008 (Aşlı doktora tezi: "İslâm Ceza Hukukunda Suça İştirak Teorisi -Mukayeseli Bir İnceleme", Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Isparta 2001).
72. M. Muhammed Şeltut-M. Ali Sayis, *Mukayeseli Mezhepler Hukuku*, çev. Sait Şimşek, İstanbul: İlim Yayınları, t.y.
73. Nuh Arslantaş, *İslam Toplumunda Yahudiler: Abbasi ve Fatimi Dönemi Yahudilerinde Hukuki, Dini ve Sosyal Hayat*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2008.
74. Mehmet Salih Kumaş, "Postmodern Bir İnsan Hakları Söylemi Olarak Hukuki Çoğulculuk ve İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", *İnsan Hakları ve Din*, 15-17 Mayıs 2009, 2010, s. 114-148.
75. Ali Aslan Topçuoğlu, "Yahudilik-Hıristiyanlık ve İslâm Hukuku'na Göre Nikâh Akdine Etkisi Bakımından Din Farklılığı", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi [www.dinbilimleri.com]*, 2010, c. 10, sy. 2, s. 79-120.
76. Mehtarkhan Khwajamir, *İslam Hukuku ile Mukayeseli Olarak Günümüz Afganistanı'nda Kadınların Maruz Kaldığı Bazı Uygulamalar*, 2010 (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı).
77. Abdurrahman Savaş, "Hitit, Roma, İslam ve Yahudi Hukukları Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2011/18, s. 243-274.
78. Şemsettin Ulusal, *İslam Hukukunda Uluslararası Andlaşmalar (Mukayeseli Andlaşmalar Hukuku)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011.
79. Muammer Vural, "Pozitif Hukuk ile İslam Hukuku Arasında Menşe ve Organik Kaynak Açısından Bir Mukayese", *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler-*, 2011, c. 15, sy. 48, s. 203-226.
80. Ekrem Buğra Ekinci, *Hukukun Serüveni*, İstanbul: An Sanat Yayınevi, 2011.
81. Recep Çiğdem, *Mukayeseli Medeni Hukuk: İslam-Türk Mer'i, Kişi, Aile ve Miras Hukuku*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012.
82. Mehmet Ali Yargı, *Suudi Arabistan'da Yargı Sistemi*, Bursa 2013, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2014.
83. Fethi Gedikli, "Mehmed Seyyid Bey ve Hak Kavramı Üzerinden İslâm Hukuk Felsefesi ile Avrupa Hukuk Felsefesi Arasındaki Mukayesesi", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası (İÜHFİM)*, 2014, c. 72, sy. 1, s. 107-132.

84. Keyvan Tabari, “Devrim Sonrası İran’da Hukuk Devleti ve Reform Politikaları”, trc. İrem Burcu Özkan, *İÜHF*, 2014, c. 72, sy. 1, s. 917-934.

85. Refik Korkusuz-Halit Korkusuz, “Hukuk Öğretiminde Üç Önemli Kilometre Taşı; Mukayeseli Hukuk Eğitimi, Hukuk Öğrenimi Esnasında Staj ve Hukukçu Yetiştirmede Sınav”, *İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (İYYÜHFD)*, 2014, c. 1, sy. 3, s. 1-7.

Türkiye’de Mukayeseli Hukuk Çalışmaları

Tuncay BAŞOĞLU

Özet

Bu makalede Osmanlı son döneminden günümüze Türkiye’de mukayeseli hukuk çalışmaları kapsamında ele alınabilecek akademik çalışmalara dair bir değerlendirme sunulması hedeflenmiştir. Söz konusu çalışmalarda, bir asrı aşan tarihî süreç içerisinde Batı’da gelişen mukayeseli hukuk çalışmalarının takip edildiği, özellikle Cumhuriyet döneminde hukuk iktibasından kaynaklanan bir zihni sınırlamayla daha çok mikro düzeyde ve belirli Batı ülkelerinin mevzuatıyla mukayeselere gidildiği görülmektedir. Esasen hakim hukuk çevrelerinin makro düzeydeki mukayeseli hukuk çalışmalarını gereksiz bulmaları kadar ondan kaygı duymaları da bu alanla ilgili eğitim ve yayınların zayıf kalışının temelinde yatmaktadır. Öte yandan mukayeseli hukuk çalışmalarının 1980 sonrası geliştiği ilahiyat fakülteleri çevresinde de mikro düzeyde çalışmalar yapıldığı, farklı din ve medeniyetlerde ortaya çıkan hukuk bilim ve gelenekleri ile yürürlükteki hukuk sistemlerine dair makro düzeyde çalışmaların yetersiz olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mukayeseli hukuk, hilaf, mukayeseli hukuk eğitimi, hukuk telakisi ve hukuk düşüncesi, hukuk sistemi, medeniyetler arası mukayeseli çalışmalar.

Comparative Law Studies in Turkey

Tuncay BAŞOĞLU

Abstract

This article aims to describe and evaluate the academic studies conducted in Turkey within the scope of comparative law. For more than a century since the late Ottoman period, the comparative law studies in Turkey have largely followed the patterns of western scholarship and agenda. Especially in the Republican period, scholars have focused on comparisons at a micro-level with the regulations of certain Western countries due to an intellectual and ideological confinement resulting from the impact of the so-called legal revolution and legal reception. In reality, the reason why the education and printed publications in this field is weak is largely due to the prevailing

political authorities and legal scholars have found comparative law studies at a macro level unnecessary and even disturbing. While some comparative scholarship of law has developed in the theology faculties after 1980, they have also remained largely at a micro level lacking the macro-level analysis needed to cover the legal sciences, legal traditions and the legal systems of different religions and civilizations.

Keywords: Comparative law, *khilaf*, comparative law education, law conception and legal thought, legal system, intercivilisational comparative studies.